

Évforduló

Tíz év múltán – a hatvan éve alapított körzeti könyvtárakról (1. rész)

TÓTH Gyula

*Amikor tíz éve a körzeti könyvtárak alapításának fél évszázados évfordulójára készültünk, keveset tudtunk e három évet élt formáció történetéről, és előzményei is feltáratlanok voltak. A jubileumi ünnepekre sok minden tisztázódott. A kutatások, a közzétett emlékezések révén ma már többet tudunk a későbbi évtizedeket megalapozó, ellentmondásos időszakról. Az évszázados mulasztást pótoló évek eredményes, az európai színvonalhoz közelítő eredményeket elérő korszakot indítottak el. A tévút vagy torzó kérdése is biztonságosabban megválaszolható.**

Az alábbi írásnak a terjedelmi korlátok miatt nem lehet feladata e téma és főleg nem e korszak monografikus feltárása. Arra vállalkozik csak, hogy az új eredményeket összefoglalja, és – amennyire lehet – a felmerült kérdéseket megválaszolja. Csak remélhető, hogy a helyi kutatókat ismételten arra inspirálja, hogy a megyei hálózatok hat évtizedes múltját méltón ünnepelhessék, és pontosabb képet festhessenek a megyei hálózat létrejöttének előzményeiről, körülményeiről. (Ahol lehetett, takarékosagból a szakirodalomhoz irányítottuk az olvasót!).

A Magyar Könyvtárosok Egyesületének a Heves megyei Noszvajon 1999. november 11-én tartott emlékülése kísérelte meg először az 1945 utáni időszak áttekintését.² (Nyomában évfordulós visszaemlékezések sora látott napvilágot.³) A megyei hálózatok fél évszázados jubileumára is számos összefoglaló kiadvány jelent meg.⁴

Magunk is többször foglalkoztunk a témával.⁵ A historiográfiához hozzátehetjük, a körzeti könyvtárak célkitűzéseire az utódok mindig mint mintaképre emlékeztek.⁶ Aki jelenlegi írásunk kerekébbé tételére törekszik, a részletekért az előbb hivatkozott írásokat használhatja.

* TÓTH Gyula: Tévút vagy torzó? 50 éve alapították a körzeti könyvtárakat. = Könyvtári Figyelő, 2000. 1–2. sz. 39–64. p.

A szabadművelődési korszak dilemmája: újjá- vagy újat építeni?

Nincsenek pontos adatok a háborús károkról. A könyvtárosok a romok eltakarításával, a megmaradt könyvtárak működésének megindításával voltak elfoglalva. A maradványok tovább csökkentek az Ideiglenes Nemzeti Kormány 530/1945. M. E. számú rendelete nyomán végrehajtott, a fasiszta szellemű és szovjetellenesnek, ill. antidemokratikusnak minősített állomány kivonásával. A kormányzat, a pártok, a tömegszervezetek, a VKM⁷ szabadművelődési osztálya igyekeztek a lakosság olvasmányairól gondoskodni, és a megmaradt népkönyvtárakat használhatóvá tenni. Ezek a kezdeményezések az előző évtizedek jegyeit viselték. Szervezetbe nem tartoztak, hamar elkallódtak. A körzeti könyvtárak feladatul kapták a kis könyvtárak felderítését és beolvasztását, időközben azonban nagy részüknek nyoma veszett.

Sebestyén Géza kemény kritikát mondott a háború előtti időszakról. „Mi még nem léptünk be a demokrácia korába, [...] a magyar könyvtárügy nagyon arisztokratikus felépítésű. Egyrészt egy társadalmilag felülálló réteg birtokában volt. Másrészt pedig, ami ugyan szükséges, de nem elégséges, tisztán a tudományos körök szolgálatában állott. A modern világban a könyvtárakról az a vélemény, hogy a nép szellemi nevelésében éppen olyan fontos tényezők, mint az iskolák. Úgyhogy az egész tízmillió magyarságot szem előtt tartva, az ő szükségleteikhez, lelkeségükhöz mérten kellene demokratikus könyvtárakkal, közművelődési könyvtárak tömegével behálózni az egész országot. [...] Mindenkit meg kell tanítani olvasni, mert a betűn keresztül lehet csak bekapcsolni népünket az európai művelődésbe.”⁸

A háború utáni szabadművelődés céljai mások voltak, mint előtte vagy utána. Keretében „ugyanazon kultúra részeseivé avatjuk parasztágunkat, munkásságunkat és értelmiségünket. [...] A népnevelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép – ahogy igénye és kedve tartja.”⁹ A koalíciós időszaknak számos eredménye, de hátulütői is

voltak. „Mivel a műveltség hatalom, a társadalom minden szervezete ragaszkodott ahhoz, hogy maga is foglalkozzék tagjainak művelődésével. [...] Minden párt foglalkozott kulturális munkával, hogy a tudomány és a művészet eszközeivel is segítse a maga hatalmi céljait. Ugyanakkor minden vallásfelekezet is nagyarányú kultúr-munkába kezdett, hogy a művelődés iránt fogékony híveket ezáltal is magukhoz kössék. A szakszervezetek is kiépítették a maguk kulturális osztályait, amelyek szakmai továbbképzéssel és szórakoztatva neveléssel segítették a tagságot. [...] Ugyanígy jártak el a többi társadalmi szervezetek is. [...] E sokféle szerv kultúr-munkája azonban igen sokszor keresztezte egymást, és egymás rovására érvényesült.” – írta az autentikus szerző.¹⁰

A könyvtári helyzet javítását legkorábban a Magyar Írók Szövetsége kezdeményezte. 1946. február 25-én javasolták: 1) A törvényhozás gondoskodjék minden nagyobb lélekszámú községben kötelező népkönyvtár felállításáról, kiegészítéséről. 2) A kollektív szerződés kulturális célokra szóló hozzájárulásának meghatározott hányadát az üzemi könyvtárak felállítására vagy kiegészítésére fordítsák.¹¹

A Népművelők Tudományos Tanácsa beadványára az elnöki ügyosztály így reagált: „Természetes, hogy az előbbi pontokban vázolt megoldási módok csak átmeneti jellegűeknek tekinthetők, mert önmagukban hordják hiányaikat és hibáikat. [...] Az elnöki ügyosztály célszerűnek tartaná, ha a szabadművelődési ügyosztály a népkönyvtárak legszükségesebb anyagát (az első 100 vagy 200 kötetet) fokozatosan összeállítaná (szükség esetén pályázatok kiírása útján), hogy alkalmas időpontban akadálytalanul megkezdődhessék a népkönyvtári sorozatok kiadása.” A válasz sértődött volt,¹² de ez a levélváltás jelentette be, „az ideiglenes intézkedéseken túlmenően előkészítő megbeszéléseket folytattunk dr. Sebestyén Géza min. osztálytanácsos úrral népkönyvtárainknak körzeti könyvtárakkal kapcsolatos teljes újjászervezésére. E nagyarányú tervek előkészítése most van folyamatban.”¹³

A Tudományos Tanács beadványát *Hetényi Re-*

zső így indokolta: „Könyvtáraink elpusztultak vagy ahol megvannak, 90%-ban alkalmatlanok a demokratikus nevelésre [...] Évtizedek, de különösen az utolsó 25 év hamis történelmi tanítását, hibás társadalomszemléletét, helytelen világnézeti beállítottságát kell eltüntetni, a szociológiai és munkásmozgalmi ismeretek hiányát pótolni, a magyarság igazi arcát, tehát az önismeretet a falukutatók és nép írók útján előtárni.” A Népművelők Tudományos Tanácsa a javaslatot április 25-én felterjesztette a VKM-ba, az április 30-án átiratot intézett a belügy- és a pénzügyminisztériumhoz. „3500 népkönyvtárból kerekén 3000 elpusztult a háborúval kapcsolatban, s így az ország szellemi újjáépítéséhez szükséges legfontosabb eszköz, a könyv, hiányzik népünk kezéből. Tekintettel viszont arra, hogy az ország demokratikus átalakulása friss és széles néprétegeket juttatott jogaihoz, szükséges, hogy ezek a népi rétegek a könyvolvasás révén is mind alkalmasabbá váljanak arra a nagy feladatra, amelynek vállalására őket a magyar közélet új rendje hivatottá tette.”¹⁴

A VKM 1946. április 30-án rendeletet jelentett meg a népkönyvtárak átszervezéséről és állományuk gyarapításáról. „A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tulajdonát képező valamennyi népkönyvtárat a mai nappal a helyi szabadművelődési tanácsok gondozása alá rendelem. A tanácsok kötelesek a gondozásukra bízott népkönyvtárak fenntartásáról és további gondozásáról saját hatáskörükben, de a helyi szabadművelődési ügyvezetővel egyetértésben gondoskodni.” Ha a rendelet előtt kimutatott kötettségének legalább kétszeresére gyarapította, „hajlandó vagyok az illető népkönyvtárat [...] véglegesen is a helyi szabadművelődési tanács tulajdonába juttatni.” [...] Amennyiben] „mégsem tudná a szabad művelődés céljainak megfelelően felhasználni (aminek egyik jelét abban látnám, hogy népkönyvtárát értékes könyvekkel nem gyarapítja), az esetben a népkönyvtárat az illető tanács gondozása alól kivonom, s olyan testület gondozásába adom, amely a gondozással járó feladatot vállalja.” A helyiek érdekeltté tétele volt tehát a cél.

Az állam az újjáépítés ezen időszakában keveset fordított szabadművelődésre.¹⁵ Ezért a sokféle szervezet mozgalmi eszközökkel próbált az olvasás területén is feltörő művelődési igényekre reagálni.¹⁶ A Magyar Népi Művelődési Intézet könyves ládákat küldött az azt igénylő kisebb helyekre, aztán a ládák tovább vándoroltak, és a település újabb ládát kapott.¹⁷ A Magyar Kommunista Párt kezdeményezésére alakult Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság 1947 májusában száz községbe küldött 1000–1000 forint értékű, százharminc helyre pedig 500–500 forint értékű kiskönyvtárakat.¹⁸ Egy év múlva „túllépett az ezredik népkönyvtáron is, s most is gyors ütemben folytatja munkáját. A Bizottság a világirodalom klasszikusaiból és a magyar irodalom nagyaiból választja a könyvtárak anyagát. [...] a mozgalom indulásakor az előbb említettek kivül más akadállyal is meg kellett küzdeni: a bizalmatlansággal. A falvak nem hitték el, hogy a könyveket teljesen ingyen küldik [...] hogy csak egyetlen ellenszolgáltatást kívánnak: a könyvtárat gondosan kezeljék, és minél többen használják.”¹⁹

A minisztérium 1947-ben indított vándorládákat. Ez reagálás volt a többiek kezdeményezéseire. Vándorkönyvtárat nemcsak központilag, helyileg is szerveztek, pl. Jászberényben.²⁰ Pest megye pedig hat járásában indított 18 vándorkönyvtárat.²¹ Szathmáry Lajos szerint azoban „a rendszer még folytatása volt a háború előttinek.”²² A kezdeményezések kudarcát az okozta, hogy a mozzgatást nem tudták megoldani. A szabadművelődés vezetői még úgy vélték, hogy „a körzeti könyvtárak országos kiépülése évtizedekig tartó munka eredménye lesz”, és szükségesek a vándorkönyvtárak.²³

A szabadművelődés is erősen készült 1848 centenáriumára. Az *Új Szántás* c. folyóiratban és Kovács Máté hagyatékában több írás/irat is található ezzel kapcsolatosan. Kovács Máté *Az 1848 centenáriuma* c. írásában arra figyelmeztetett,²⁴ „félteni lehet attól, hogy 1848 centenáriuma kimerül muló hatású ünnepek rendezésében, [...] maradandó alkotásokkal ünnepeljük meg, hogy emlékezetessé, tartalmassá tegyük 1948

ünnepi évét. [...] Tegyük általánossá a jelszót: 1948-ban népkönyvtárat minden faluba! Ha ennek érdekében országos mozgalmat tudunk indítani, szellemi vonatkozásban a jobbágyság felszabadításának munkáját visszük végig.” A *Falukönyvtárak* c., datálatlan, aláíratlan iratban²⁵ is ez a jelszó: „1948-ban népkönyvtárat minden faluba! Az anyagi alapot biztosítják: 1) a község hozzájárulása, 2) a VKM segélye, 3) a társadalom támogatása.” Ez az akkor irreálisan szép gondolat hamar elvetél(hetet)t, a szellemi jobbágyság felszabadítás nem sikerül(hetet)t.²⁶

A koalíciós időszakot jellemző vállalkozás indult Zalaegerszegen, „*hogy a parasztifjúság a magyar irodalom igazi nagy szellemi alkotásaival találkozhasson, és a művelődés igényeinek felébresztése után elinduljon és megteremthessük azt a művelt paraszttársadalmat, mely nevelésünk és fáradságot nem ismerő törekvésünk végső célja: olyan osztálytalan társadalom kialakítása, melyben a parasztságunk is eléri a szellemi egyenrangúságot.*” Ez a megszállottság és áldozatvállalás volt a korszakban forradalmi. „*Kísérleti parasztművelődési könyvtárunknak az a célja, hogy azok a paraszt ifjak és leányok, akik elvégezték a népfőiskolánkat és rendszeres olvasók lettek és megismerték, megszerették a könyvet és valóban tanulni is akarnak, mindig adhassunk a kezükbe egy-egy újonnan megjelent könyvet is.*”²⁷

A körzeti könyvtár szellemi előkészítése

E mozgalmakkal párhuzamosan formálódott egy attól alapvetően eltérő, külföldön különösen, de itthon sem ismeretlen, amott sikeres, de Magyarországon nehezen utat törni képes megoldás. A körzeti könyvtári rendszer szellemi atyja Magyarországon Sebestyén Géza volt.

A szakirodalom a koncepció első közzései helyeként Sebestyén Géza *Falusi könyvtárak* című írását tartja számon.²⁸ Bereczky László írta: „*a könyvtári osztály vezetőjeként megkezdte egy új,*

korszerű könyvtári rendszer tervezését, melynek lényege, hogy az elszigetelten tevékenykedő könyvtárak helyett hálózati együttműködésre van szükség.”²⁹ Gerő Gyula kronológiája³⁰ szerint az 1946. április 10–12. között tartott országos szabadművelődési felügyelői értekezleten ismertették először a körzeti könyvtárak felállításának jelentőségét és tervét.³¹

Sebestyén Géza koncepciója azonban már 1942-ben készen volt!³² Esszéjéből kiviláglik, hogy alaposan ismerte a téma hazai és fontosabb külföldi szakirodalmát. Tisztában volt az első világháború előtti és utáni hazai próbálkozások eredménytelenségével, az önálló kiskönyvtár sikertelenségével, megértette, hogy csak mozgató állománnyal lehet a választék és az elviselhetetlen költségesség ellentétét feloldani. Tudta, centralizálni kell. Láta, a vándorkönyvtár sem sikeres. Ismerte a szakképzett könyvtáros nevelő, felvilágosító, segítő funkcióját. Írása elemezte a helyhez rögzített állandó könyvtár és a vándorkönyvtár – *tájkönyvtár* [ekkor még így magyarította az 1945 után körzeti könyvtárnak nevezettet] fejlődési láncolat előnyeit és hátrányait. Írása háború utáni cselekvési programot vázolt fel, illeszkedett a nemzetnevelés, az ország legnagyobb részét kitevő falusi lakosság ellátásának, annak a városiak szintjére emelésének szándékához.³³ 1945-ben így csak elő kellett vennie írását, s a körülményekhez igazítva, el kellett azt fogadtatnia a politikával. Novemberben készült minisztériumi iratában arról írt, hogy „*az izolált falusi kiskönyvtárak, majd a vándorládák sikertelen kísérlete után a Főfelügyelőség*”³⁴ ugyanakkor foglalt állást a körzeti rendszer mellett, s dolgozta ki a körzeti könyvtelepek tervezetét, hogy ezek állandóan körforgásban lévő anyagukkal egy egész vidéket lássanak el, amikor Anglia. Sajnos az első világháború utáni átalakulás nemcsak ezeket a terveket sodorta el, hanem magukat ezeket az intézményeket is. [...] Sürögösen szakítani kell a két világháború között érvényesülő antidemokratikus tendenciákkal, s meg kell teremteni a közgyűjtemények új, korszerű, fejlődésüket egyetemesen biztosító szervezetét.”³⁵ A datálatlan,

1945 végére tehető másik gépirat-másolatban olvasható: „A Könyvtárak Országos Tanácsa és az Országos Könyvtári Központ vezetésével legsürgősebb feladataink közé tartozik majd a közművelődési könyvtáraknak és a népkönyvtáraknak teljes, modern újjászervezése.”³⁶

Sebestyén Géza 1942-ben maradandó elveket fogalmazott meg. A tájkönyvtárak első világháború utáni külföldi sikerében „része volt annak is, hogy a modern technika egy egészen nagyszerű eszközt bocsátott rendelkezésünkre: a könyves autóbust.”³⁷ [...] Amerikától a kis Dániáig mindenfélé ezek kapcsolják össze a tájkönyvtárakat a falvaikkal. [...] A modern tájkönyvtár tehát a központosítás előnyeiért már nem kénytelen feláldozni az olvasókkal való személyes kapcsolatot. Maga az állandóan friss könyvanyag is nagyjelentőségű, de talán még ennél is jobban kell hangsúlyozni, hogy a könyvvel utazó könyvtárossal a tájkönyvtár személyzetének nagyobb tudása és tapasztalata is bárhol rendelkezésre áll. Most nyílik meg igazán a lehetőség a könyvtár nevelő munkájának a kifejlesztésére.”

Sebestyén hangsúlyozta, félreértés azt gondolni, hogy a falunak nem lehetnek saját könyvei. „A különbség nem itt van. Állandó könyvanyagra továbbra is szükség lesz a faluban, csakhogy ezek most már olyan könyvek lesznek, amelyek valóban mindig kellene (enciklopédikus, gazdasági, technikai jellegű művek). A változó könyvanyagról a központ gondoskodik. A hosszabb időre szóló letétek intézményét szintén nem ejti el a tájkönyvtár, de ezek is elevenebbek lesznek.”

A helyi könyvtár és a központ között mindenben egészséges szereposztás érvényesül. Az épület, az állandó anyag kezelése, a helyi személyzet, a nyitva tartási idő helyi hatáskörbe tartozik.

Sebestyén Géza 1976. februárjában Bereczkynek azt nyilatkozta: „Megdöbbenett és szégyennel töltött el, hogy a könyvtárügy terén is elmaradtunk a világtól. [...] A szégyenkezés mellett azonban feltámadt bennem a dac is, hogy ezen változtatni kell. [...] a] külföldi folyóiratokat, szakkönyveket bújtam, hogy megismerjem a külföldi könyvtári helyzetét. Bizony élesen jelentkezett a kontraszt a 20. századi könyvtárügyi

törekvések, eredmények és a hazai állapotok között [...] A „Mitől vártad mégis a kedvező fordulatot?” – kérdésre azt válaszolta. „Azokban az években már szilárdan hittem sokadmagammal a döntő politikai fordulatban. Az én generációm értelmesebb tagjai előtt a Horthy-rendszer teljes mértékig hitelét veszítette. Meg voltunk győződve arról, hogy elkerülhetetlenül jönni fog a demokratikus történelmi változás. Ez a fordulat be is következett 1945-ben. Egy tudatosan készülő fiatal nemzedék [...] szinte beláthatatlan távlatokat és ugyanannyi munkamennyiséget is talált maga előtt.”³⁸

Nemcsak a modell, az eszmei háttér is fontos! „A tájkönyvtár abból a kívánságból született meg, amely a falusi olvasót egyenjogúsítani akarta a városival. [...] A tájkönyvtár a falusi könyvtárnak az a szervezete, amely végül meg tudta szüntetni a falusi olvasó szellemileg alárendelt helyzetét és elszigeteltségét. [...] Művelt, öntudatos, magas szellemi szinten álló falusi társadalom megteremtése mindenütt nemzeti érdek; nálunk is az, de nálunk ezen túlmenően már szinte országmentés is.”³⁹

Az idézet sor bizonyítja, java értelmiségünk készült a háború utáni demokratikus, az egész népet, benne a nagytömegű falusi lakosságot felemelő változásokra. Sebestyén teljes modellt kínált a falusi lakosság ellátására, és a körzeti könyvtár az 1946-ban napvilágot látott impozáns polgári demokratikus művelődési programnak is része lett.⁴⁰

Sebestyén Gézát támogatta *Kőhalmi Béla* is.⁴¹ Többen felsorakoztak a körzeti könyvtár mögött, köztük Kovács Máté, a témában illetékes elnöki ügyosztály vezetője is.⁴² Az értelmiség nemcsak az oktatásügyben, a nemzetnevelés más területein, a népkönyvtárügyre vonatkozóan is rendelkezett a változás után használható elképzelésekkel. A *Magyar Szemlébe* illet Sebestyén Géza írása.⁴³ Olvas(hat)ták a kortársak, Kovács Máté is.⁴⁴ Reagálás írására sem ott, sem a *Magyar Könyvszemlében* nem található, de biztosan nem terméketlen talajra hullott. Kovács Máté még a közoktatás reformjával volt elfoglalva, mikor Sebestyén írását közölte. Ám az elnöki

ügyosztály vezetője, államtitkára, illetve miniszteri tanácsosa jól dolgozhatott együtt.

1945–1946 fordulóján a VKM ügyosztályainak terveit az elnöki ügyosztály, többnyire Kovács Máté értékelte.⁴⁵ A szabadművelődési ügyosztály 1946. évi munkatervéről is véleményt formált.⁴⁶ *„Azt kell biztosítani, hogy ez az új magyar műveltség, amely formájában magyar, tartalmában pedig korszerű, végre kisugárzási központokat kapjon. [...] Az ügyosztálynak előre el kell készítenie az erre vonatkozó terveket (fontossági, gazdaságossági stb. sorrend) [...] a tervek elkészítésén kívül két dolgot máris meg lehet csinálni: 1/ a helyes típus kikísérletezését és 2/ a személyek kiválogatását. [...] A kiszemelt központban pl. a zenei életet, a sajtót, a könyvtárakat, a múzeumok kiállítási ügyét egyformán színvonalassá és potenssé kell tenni, a központokat telepíteni kell, hogy legyen, ami kisugározzék...”*

Hangsúlyozni kell, hogy a korszak művelődéspolitikája a falu ellátására a kultúra minden területén a körzetesítést szegezte szembe a klébelsbergi politikával, s azt is, hogy ebben az időszakban a körzeti könyvtárakra vonatkozó terveket a szabadművelődés szelleme hatotta át. Az 1945. november 7-én kiküldött rendelkezésben ez olvasható: *„...határozott elvi álláspontom, hogy az iskolán kívüli nevelés elsősorban a társadalom öntevékenysége, s ezért a népkönyvtárak fenntartásán is csak ott kell és szabad az állam részéről segítséget nyújtani, ahol a társadalom szabad művelődési vágya is meghozza e tekintetben a maga alapvető áldozatát. [...] Kívánatosnak tartom az egy községben működő különböző közkönyvtárak összevonását.”*⁴⁷ A széttagoltság megszüntetését a tárca rögtön programjába vette.

Sebestyén Géának és Szathmáry Lajosnak⁴⁸ a Szabadművelődési Tanács Új Szántás c. folyóiratában 1947. februárban megjelent írása⁴⁹ a korabeli könyvtár-alapítási lázra adott válasz. Sebestyén a kísérletek kudarcának leírására vállalkozott, és korszerű, demokratikus megoldást javasolt, melyekre a korábbi, s a korabeli „tűzoltó” próbálkozások nem adtak választ. Írá-

sában a választékot biztosító könyves autóbusz/teherautó, és a vele utazó felkészült könyvtárosnak olvasóval való közvetlen találkozása kapott hangsúlyt. Szembeállította a morzsákat osztogató patriarchális és az egyenjogúságból fakadó demokratikus megoldást, a „jótékonykodás könyvtári formája a falusi kiskönyvtár”-at a demokratikus körzeti könyvtárral. A városi színvonalú könyvtári szolgáltatásokra képes körzeti könyvtár mellett azzal érvelt, mint Kórhalmi Béla: *„A falusi és városi életforma közti hangsúlyos különbség az egész világon tűnőben van. Ebbe a folyamatban nekünk is minden erőnkkel bele kell kapcsolódnunk már csak azért is, mert lakosságunk nagyobbik fele él a paraszti élet keretei között. Ezen kívül Kelet-Európában a parasztság felszabadítása nélkül a népek szellemi felszabadítása is lehetetlen.”*⁵⁰ Szathmáry arról akarta meggyőzni olvasóját, hogy *„addig is, amíg az átfogóbb tervek szerint kifejlesztendő új, ún. körzeti könyvtár-rendszer kiépítése pénzügyileg lehetővé válik [...] arról is gondoskodik a minisztérium illetékes szerve, hogy a [...] kieső könyvek helyébe a felszabadulás óta megjelent és népünk demokratikus átnevelése szempontjából jól használható könyvek kerüljenek.”*

Sebestyén Géza 1946 őszén (az eddigi feldolgozásokban eddig nem említett írásában) a városban dolgozók ellátására is új megközelítésű elképzeléseket vázolt.⁵¹ Az első részben a városival egyenrangú körzeti rendszert írta le. *„Ez a rendszer abban áll, hogy egy 20–25 km sugarú körben az összes községek közös szervezetbe kapcsolódnak össze. A körzet központjában körzeti könyvtár létesül, amely [...] ugyanolyan korszerű, változatos anyagú, nagyméretű könyvtár, mint a városi könyvtárak, csakhogy anyaga nem egy város, hanem körzete kielégítésére szolgál. Az egyes falvak tulajdonában csak egy szűk kézikönyvtár van (lexikonok, szótárak stb.). Egyébként a helyi könyvtárakat a központ látja el változó letétekkel. De a központ ezen túl is szoros érintkezésben van a helyi könyvtárakkal. A legközvetlenebb kapcsolatot a könyves autóbusz szolgáltatja. Ez a mozgó könyvtár a maga 2–3000 kötetével állandóan úton van a körzet*

területén. *A vele utazó könyvtáros, ha tudja, a helyszínen kielégíti az igényeket, ha nem, feljegyzi s hozza a kívánt könyvet legközelebbi útja alkalmával. Ezzel a rendszerrel el lehet érni, hogy a falusi nép is ugyanolyan gazdag könyvanyagból válogathat, mint a városi. Ugyanakkor nem kevésbé fontos, hogy képzett, nevelő munkát végző könyvtárosok jutnak a falvakba is, így a könyvtár nevelő feladatának megfelelhessen.*” Ez a körzeti könyvtár legtömörebb, legérthetőbb leírása Sebestyéntől! 1946. október 10-i megjelenésekor túl voltak a minisztériumi, a szabadművelődési felügyelőkkel való egyeztetésen, és megjelent a *Mai magyar művelődéspolitiká* is. Az írás második része új rendszert kínált a városiak ellátására is. *„A városokban [...] az egyes munkahelyek a dolgozók életét egyre több vonatkozásban maguk köré szívják. A dolgozók társadalmának így egy sajátos, munkaközösségek szerint tagozódó szerkezete van kialakulóban. [...] A városi könyvtárügy korszerű formája – közművelődési vonatkozásban – az üzemi könyvtárak rendszere lesz. A régi rendszerű 'városi könyvtárak' a dolgozók nagy részét nem érték el, ezek a szűkebb értelemben vett 'polgárság' művelődési alkalmai voltak. Most a Szakszervezeti Tanács, a Munkás Kultúrszövetség és egyéb szervezetek a könyvtárügy kiszélesítését munkálják. [...] A megoldás ugyanaz, amit a falusi könyvtárak esetén láthattunk. Az egyes kiskönyvtárakat bizonyos nagyobb egységekbe kell összefoglalni. Ezek az egységek, az ún. könyvtár-bokrok már elég erősek lesznek ahhoz, hogy a feladatokkal megbirkózzanak. Középpontjukban lenne egy központi könyvtár; ez széles, változatos anyaggal rendelkezne. Az egyes könyvtárak mintegy ennek fiókjaiként működne, így az anyagukat állandóan cserélhetnék. De a magányos olvasónak bármikor módja lenne arra, hogy magát a központi könyvtárt meglátogassa. A központban szakképzett könyvtárosok működne. [...] A régi rendszerű városi könyvtárak fiókjaikkal a területi tagozódást követték.”*

Íme, a falusi-városi komplex könyvtári koncepció 1946-ból! Sebestyénnek egész országra szóló elképzelése volt. Érdemes hangsúlyozni

szociológiai, a szakszervezetektől eltérő érvelését, más célú, munkahelyi könyvtári koncepcióját. Ez szerepelt az 1947. évi törvénytervezetben is.

A törvényi előkészítés (is) sikertelen volt

A Jelentés a szabadművelődési ügyosztály 1947. április havi munkájáról c. irat⁵² szerint az Országos Szabad Művelődési Tanács kapott megbízást a népkönyvtárak ügyének rendezésére szolgáló törvénytervezet elkészítésére. Ez az 1947. évi törvénytervezet, a sok szerv által végzett könyvtáralapító, -szervező munka közös mederbe terelését célozta. *Karácsony Sándor* terjesztette a miniszter elé, de *Kovács Máté* államtitkárnak is megküldte 1947. június 2-án kelt levelében a *Kormányrendelet-tervezet a népkönyvtárakról és a könyvtárak együttműködéséről* című anyagot.⁵³

„Dr. Sebestyén Géza osztálytanácsos úr gondos előkészítő munkája alapján előbb az összes ebben a kérdésben érdekelt társadalmi szervek képviselőiből alakult bizottság, majd Szakmai Bizottságunk Könyvtári Albizottsága többszörösen átgondolta a tervezet szövegét, végül Elnöki Tanácsunk május 30-i ülésén a mellékelt megfogalmazásban elfogadta. A tervezet egy példányát tisztelettel megküldöm Államtitkár Úrnak azzal a kéréssel, szíveskedjék azt gondozásába venni és államtitkári értekezleten ismertetni.” A szabadművelődési ügyosztály 1947. június 20-i *Lengyel Balázs* és *Sebestyén Géza* által aláírt ügyirata szerint: *„A bizottságban részt vett a Szakszervezeti Tanács, a Magyar Népi Művelődési Intézet, a Magyar Írók Szövetsége, az eddigi népkönyvtár mozgalmakat szervező bizottságok és kiadók képviselői. A bizottsági tárgyalások során a Szakszervezeti Tanács kiküldöttje kérte az üzemi könyvtárakra vonatkozó fejezet elhagyását, mely az első tervezetben szerepelt. Így a jelen rendeletervezet az üzemi könyvtárakkal nem foglalkozik. [...] az anyagi források biztosítására könyvtáralapot biztosít. A korszerű*

könyvtárszervezet kiépítése ugyanis külföldön általában mindenütt szükségessé tette egy önálló könyvtári alap létesítését és ennek számára a szükséges anyagi források biztosítását. Az orsz. könyvtári alapra rendelkezések felvétele nélkül a hazai rendelet sem lehetne teljes.” Emiatt is jogos (1947. június 27-én), hogy „*a jogszabálytervezet kihatása miatt előbb feltétlenül meg kell tárgyalni a belügyminiszterrel és a pénzügyminiszterrel.*” Ezt rávezették: „*Kormányrendelet új szövegezésében 224 567-1948. VIII. ü. sz. alatt elintéztést nyert Bp. 48. jún. 5.*”

Ez és a hagyatékban talált iratok bizonyítják, a rendelet 1947–1948-ban napirenden volt. Az 1948. februári szabadművelődési jelentés szerint „*a népkönyvtárügy országos rendezéséről szóló kormányrendelet tervezetének előkészítése is befejeződött a hó folyamán. A sorozatos megbeszélések befejezése után dr. Kovács Máté államtitkár úr utasításai szerint elkészült rendlettervezet végleges szövege kiadás előtt áll.*”⁵⁴

Ennek ellenére az 1948. márciusi (?), keltezetlen, Cherven⁵⁵ aláírású Művelődési program:⁵⁶ „*Rendlettervezet a népkönyvtárakról. (Tárgyalás alatt.)*” Szerepelt az 1948. május 31. és június 12. közötti révfülöpi szabadművelődési konferencián is.⁵⁷ *A Jelentés az 1948. évi június havi munkáról* c. irat szerint⁵⁸ a VIII/1. (könyvtári kérdésekkel foglalkozó) ügyosztály akkori vezetője, *Kerékgyártó Elemér* szólt a „Könyvtári törvényjavaslat jelenlegi állása”-ról is, és arról, hogy 10 körzeti könyvtár létesül.⁵⁹

A törvénytervezet részletes ismertetése alól felment, hogy az hozzáférhető, s nemcsak a Sebestyén Géza által ismertetett változata, hanem mutációi és róla írt értékelések is olvashatók.⁶⁰ A tervezetben megfogalmazódott a könyvtári szolgáltatásokhoz hozzájutás állampolgári joga, a hálózati elv és a könyvtárügy egysége. Kovács Mátéra (is) jellemző a bevezetője. „*1. A Magyar Köztársaság ünnepélyesen kinyilvánítja, hogy a könyvtár a nemzeti nevelési rendszer lényeges és szerves része. A könyvtár az iskolával és a többi nevelési intézménnyel együtt biztosítja a demokráciában elengedhetetlen műveltségi színvonalat. 2. E végből egységes és az egész országra*

kiterjedő könyvtári hálózatot kell létrehozni. A könyvtári hálózat célja az, hogy földrajzi, foglalkozási és vagyoni viszonyaitól függetlenül mindenki egyformán hozzájusson az olvasnivalóhoz s ezáltal a művelődés útjára léphessen.”⁶¹

Miért nem lett jogszabály? Nem lehet pontosan tudni.

Sebestyén Géza 20 év múltán a minisztérium többszöri átszervezésével indokolta. Bevezetését főleg pénzhiány akadályoz(hat)ta. (Az ügyosztály – külföldi példára – önálló országos könyvtári alap létesítését javasolta!) A SZOT az üzemi könyvtári rész kihagyását kérte – ez is ellenszél volt.⁶² Lehet, hogy a jogi egyeztetésnél akadt el a tárgyalás.⁶³ A benne foglalt alapelvek azonban hatottak, és befolyásolták a hazai könyvtári fejlődést.⁶⁴

1947. június 9-én a koalíciós pártok vezetői, 12-én pedig a minisztertanács elfogadták a 3 éves tervről szóló törvényjavaslatot, majd 1947. július 1-jén az országgyűlés megalkotta az 1947. évi XVII. törvénycikket a 3 éves tervről. Ehhez kapcsolódóan – Sebestyén Géza és Cherven Arisztid közreműködésével – Kovács Máté állította össze *A magyar közművelődés hároméves tervét.*⁶⁵ „*A művelődési körzetek [sic!] középpontjában kell felállítanunk a népkönyvtár modern típusát, a körzeti könyvtárat is. A demokratikus Magyarország nem elégedhetik meg azzal, hogy 40-50 kötetes »népművelő« sorozatokat juttasson a falunak. A falunak ugyanarra a szellemi látókörré, könyvtári vonatkozásban ugyanarra a változatos, korszerű, gazdag könyvtári anyagra van joga és szüksége, mint a városi lakosságnak. A körzetek középpontjában tehát gazdag könyvtárakat kell létesítenünk, s ennek anyagát a körzet egész területén köröztetnünk kell. A körzeti könyvtárakat ezért a legkorszerűbb eszközökkel (könyvszállító autóbusz) kell felszerelnünk, hogy a falu művelődési egyenrangúságát megvalósíthassuk. Sajnos a 3 éves terv szűkre szabott lehetőségei nem adják meg a lehetőséget, hogy az egész országot benépesíthessük körzeti könyvtárakkal. Bármennyire tudjuk is, hogy a falu forradalmi átalakulása jórészt majd ezáltal zajlik le, meg kell elégednünk azzal, hogy az első évben 5,*

*a másodikban 10, s a harmadikban 15, összesen 30 körzeti könyvtárt szervezünk meg.*⁶⁶

Tervezet tervezet hátán, elképzelések és akciók sorozata, de a modern könyvtári rendszer szervezése rendszeresen halasztást szenvedett. Érthető, hogy az érdekeltek támogatókat kerestek.

A körzeti könyvtár „szovjetesítése”

A szabadművelődési osztály 1948. évi júniusi munkájáról írt jelentés szolt a révfülöpi konferenciáról is: *„A konferencián tájékoztatást adtunk a politikai helyzetről, a társadalmi fejlődés jelen állapotáról és jövőendő lehetőségeiről, továbbá az új helyzetből adódó művelődési feladatokról. Az értekezlet egyben bírálatot is gyakorolt a múlt tevékenysége felett, s megjelölte az új irányelveket. Hangsúlyozta, hogy a liberálisan értelmezett társadalmi tevékenység helyett új alapelveket kell adni a munkának. [...] szorosabb kapcsolatba kell hozni a demokratikus tömegek politikai és gazdasági harcával.*⁶⁷ Ez a konferencia indította el a szabadművelődésben a balratolódást, ásta meg a polgári liberális szabadművelődés sírját. Előkészítette az 1949-ben bekövetkezett szocialista népművelést (bolsevizálódást).

*„E. Kovács Kálmán a szabadművelődés eddigi ideológiáját és gyakorlatát bírálta. [...] Körvonalazta a szabadművelődés új ideológiáját és az előttünk álló feladatokat. Az értekezlet úgy a politikai beszámolót, mint a szabadművelődés eddigi ideológiájának és gyakorlatának bírálatát és új célkitűzéseit elfogadta.*⁶⁸ Az előadó úgy vélte: *„A szabadművelődésben a demokratikus és reakciós erők között [...] harcokra van kilátás.”* Téves, hogy a *„szabadművelődésnek az a lényege: 'a nép maga vette kezébe sorsának irányítását s kulturális igényeinek kielégítését is', s hogy Karácsony szerint: 'A népművelésben más műveli a népet, a szabadművelődésben maga művelődik a nép – ahogy igénye és kedve tartja.’* [...] *A 'szabad társadalom öntevékenysége' meghatározásnak legnagyobb gyengéje: nem számol azzal a ténnyel, hogy a demokratikus és reak-*

ciós erők harca a szabadművelődés területén is folyik.” Ezután bírálta a kultúra romantikus szemléletét, a szabadművelődés hibáit, új munkaprogramhoz adott szempontokat – az MDP programnyilatkozata alapján: *„... a szabadművelődés programjának megállapításánál elsősorban szem előtt kell tartanunk, hogy népünk úgy a belpolitikában, mint külpolitikailag harcban áll a reakcióval, [...] az imperializmussal. [...] A szabadművelődés munkájában a hangsúlyt az ideológiai tartalomra, a demokratikus nemzeti öntudat megalapozására, egy reális, haladó világszemlélet kialakítására kell helyezni.”*⁶⁹ Ez merőben más felfogás volt! S ha hangvételében még mérsékelt, de lényegét illetően a váltás megtörtént. Hol volt ez már attól, amit Kovács Máté 1947. december 18-án mondott az Országos Szabadművelődési Tanács teljes ülésének megnyitójában: *„kívánom, hogy járjon sikerrel a szabadművelődés munkája, hogy a magyar társadalom minden része kulturális autonómiához jusson, hogy maga ítéljen afölött, mit fogad el és mit nem abból, amit a kultúra magyar és külföldi munkásai adnak.”*⁷⁰

A körzeti könyvtár sem maradhatott a régi. Vélhetően a kommunista párt nyomásának tudható be, hogy Sebestyén Géza kezdte „megtalálni” a körzeti könyvtár szovjet példáját. 1948-ban cikkben mutatta be,⁷¹ 1949-ben pedig útmutatót⁷² magyarított szintén a szovjet példa nyomán. Akkor viszont mit kezdjünk Gerő Gyula megjegyzésével, mely szerint *„A körzeti könyvtárt mint típust és a körzeti könyvtári rendszert a Szovjetunióban nem ismerték, nem alkalmazták, ezért minden akkori megnyilatkozás – kényszer szülte magyar megnyilatkozás – ellenére sem hozható kapcsolatba a szovjet könyvtári rendszerrel, annak követésével.”*⁷³

Sebestyén Géza 1948 közepétől a szovjet mintával példálózott. Körzeti törekvései elakadását vélhette így kimotoztatni? Írása tartalmazta a központosítás, a rendszer, a helyi és cserélhető anyag, állománymozgatás elvét, a felkészült könyvtáros közreműködésének elemeit, megtevézve a könyvtárellátó (akkori nevén kollektor) bemutatásával, háromezerre becsülte az ottani

körzeti könyvtárak számát, és jelezte, a körzeti könyvtárak fölött kerületi (megyei?) könyvtárak teszik teljessé a rendszert. Ötszáz kötet alatt egyetlen könyvtár sem működhet önállóan, „*a szovjet könyvtári rendeletek kifejezetten kötelezik a helyi könyvtárak könyvtárosait, hogy havonta legalább egyszer meglátogassák a körzeti központot.*” (E könyvtárak ott nemcsak a kis falusi, hanem a kis üzemi könyvtárak központjai is voltak.) A dologban az a zavaró, hogy e körzeti könyvtárak „több ezer” kötetesek. [És a városi szintű több tízezres háttérállomány? -T.Gy.] Sebestyén hozzátette azt is, hogy „*a szovjet könyvtár különféle felolvasások, előadások, tanfolyamok állandó színhelye. Nemcsak kölcsönzi a könyveket, hanem ezek felhasználásával a legkülönfélébb kulturális vállalkozásokat szervezi.*” (Az írás elemeiben hasonlít az amerikai, nyugat-európai modellekre és törvénytervezetére is.) Kljonov könyvét 1949 márciusi előszavában Kóhalmi Béla ajánlotta. A függelék Sebestyén így indokolta: „*a Szovjetunióban Kljonov könyvtári vezérkönyvének eredetije nemcsak a körzeti, hanem a falusi könyvtárak számára is zsinórmértékül szolgál. [...] Minthogy a tömegkönyvtárak [így nevezték a szovjetek, s majdnem elterjedt nálunk is! T.Gy] ügye most van elindulóban [...], függelékben rövidített útmutatást is adunk kezdő kiskönyvtárak számára.*”⁷⁴

Egy 1951-ben oroszból fordított füzet⁷⁵ segít feloldani a dilemmát. Fordítási malőr nem történt. A „rajon” körzetként és nem járásként fordítása indokolható: 1952 előtt nem volt nálunk járási könyvtár, körzetit emlegettek, Sebestyén pedig így nevezte a tájkönyvtárat. A körzet mesterséges: sem nem megye, sem nem járás. Eleinte megyéni területet fogott át, magán viselte a megye-csökkenés előtti állapotot is.⁷⁶ A későbbi tervek két járányi területet céloztak meg.

Sebestyén 1948-ban leírt szovjet körzeti könyvtára hasonlított a nyugat-európai mintára, az 1951-es leírás a szovjet Potapov–Szafonov által bemutatott Orosz Köztársaság könyvtárügye viszont többlépcsős. A körzeti/járási fölött volt a köztársasági, területi/vidéki, illetve alárendeltségében falusi, vándor, kolhoz és automobil

könyvtár. Ezek módszertani, felügyeleti, képzési hálózati, illetve könyvtárközi/postai kölcsönzési kapcsolatban álltak egymással. A falusi könyvtár önálló volt, saját költségvetéssel, vándor (értsd letéti) könyvtárakat szervezett a kolhozban, és ún. könyvkézbesítőkkal küldte el a könyveket a tagokhoz. A falusi könyvtár vándorkönyvtárait ideiglenes használatra juttatta el olvasószobákba, klubokba, kolhozokba, szovhozokba, iskolákba. Ezek tehát jobban hasonlítottak ahhoz, amit nálunk a körzeti könyvtár felváltani akart. Az elaprózás jeleit mutatta, amit 1949 utáni a hazai körzeti könyvtárak is követtek. Az automobil könyvtárakat csak 1947–48-ban próbálták ki, a közvetlenül a lakosságnak kölcsönzött, nem pedig a körzetit szolgáló változatát.

Ez nem a Sebestyén Géza által javasoltra, inkább az 1949 után megvalósultra hasonlított. Hiányzott belőle az állandó és a változó állomány megkülönböztetése, az utóbbi mozgatása, a háttérállomány nagy választéka, a bibliobusz felhasználása, a tapasztalt és felkészült könyvtáros olvasót segítő tevékenysége stb. A megvalósult körzeti könyvtár erre hasonlított. „*A szovjet könyvtárak a párt és a kormány igazi segítő társai lettek a dolgozók kommunista nevelésében, a szovjet nép mozgósításában a fontos politikai és gazdasági feladatok végrehajtása terén.*”⁷⁷

Az Új Szántás 1948. májusi számában a finn népkönyvtári gyakorlatot bemutató írás „haza üzent”.⁷⁸ Indoklása Sebestyén Gézára emlékezett: a finn példával nemcsak az Egyesült Államok és a Szovjetunió példájára lehet hivatkozni – írja –, hanem dán, bolgár és finn mintára is. „*Magyarország sajnos kimaradt az egész világot átjáró könyvtári forradalomból. Ez azonban nem azért történt így, mert kis nemzet voltunk, hanem mert idejétmúlt politikai rendszerünk önmaga fenntartása érdekében szándékosan izolálta a magyar kultúrétletet. Másutt a kis nemzetek épp-úgy ráléptek a haladás útjára, mint a nagyok.*” Dicsérte az 1928. évi finn könyvtári törvényt, mert megteremtette a népkönyvtárügy központi szerveit, a könyvtárak felügyeletét, szabályozta a könyvtárak állami támogatását, a települési könyvtárak mellett bevezette a körzeti könyv-

tárat. A finn törvény azért jó példa, mert „*az állami támogatást a könyvtári fejlődés motorjává kell tenni.*” Figyelmeztet: „*a körzeti könyvtár egész jellege, s nem utolsó sorban a méretei annyira túlmutatnak a helyi kereteken, hogy a megvalósítását nem lehet a községektől várni. A támogatás itt kevés, ezeket a könyvtárakat magának az államnak kell megszerveznie.*”

Az Új Szántás bemutatja Franciaország példáját is.⁷⁹ A 37 ezer, tízezer lakosnál kisebb településsel rendelkező ország a „könyves autóbuszok” elterjesztését választotta. „*A 'bibliobusz' havonta, illetve az újabb tapasztalatok szerint inkább két, sőt három havonta járja végig a falvakat és cseréli ki a könyvállományt. Egy-egy faluban annyi könyvet hagy (a helyi könyvtáros gondozásában), hogy átlagban minden 10 lakosra jusson egy könyv.*”

Arra, hogy a hazai körzeti könyvtári elképzeléseket miért a szovjet típusú pártállam valósította meg, Kégli Ferenc indítékot talált: »*Minél autoritáriusabb egy hatalom, annál erőteljesebben veti be a kultúrát mint saját eszközét*« – a Kultúra és hatalom c. könyvből idézve: „*A mitotális államunk számára is fontossá váltak a kulturális intézmények – köztük a közkönyvtárak –, alkalmasnak tűntek a tömegek tudatának befolyásolására. A körzeti könyvtári rendszerre vonatkozó szakmai elképzeléseket a pártállam a saját igényeihez tudta igazítani, tehát támogatta. A hasznosítható példa is rendelkezésre állt: a 'Könyvet a tömegekhez' lenini jelszó alapján a Szovjetunióban kialakított népkönyvtári hálózat, mely a körzeti rendszernek egy állami irányítású, hierarchikus felépítésű, minden összetevőjében ellenőrzött, utasításokkal működtetett változata volt.*”⁸⁰

A körzeti (és vándor)könyvtárak előkészítése 1947–1948-ban is folyt

Kégli Ferenc rátalált a Sárospataki Szabadművelődési Akadémia 1947. szeptemberi röplapjára, mely szerint a minisztérium elhatározta tíz kör-

zeti könyvtár felállítását. Nyomára akadt, hogy Fejér megye 1947-ben készült hároméves tervében a következő évre ütemezték a megye körzeti könyvtárának létesítését.⁸¹ „*Csongrád vármegye kisgyűlése és törvényhatósági bizottsága a legnagyobb lelkesedéssel fogadta a körzeti könyvtár szervezésének tervét.*”⁸² Felajánlották a vármegyei könyvtár teljes anyagát. „*A hivatalos szervek remélhetően hamarosan lehetővé teszik azt is, hogy a könyvtáráutó szertevigye a megyében a könyveket s terjessze a kultúrát a Viharsarok népe között.*”⁸³ Ebből nem lett semmi: nem volt rá pénz.

Kovács Máté 1947. október 17-én levélben⁸⁴ kérte a belügyminisztertől, hogy a községek tervezhessék költségvetésükben 20 kötet beszerzését. „*Sajnos egyelőre megvalósíthatatlan, hogy falvanként akár csak 2–300 kötetes könyvtárakat hozzunk létre. Ellenben elodázhatatlan, hogy legalább 20–25 kötetben összeállítsuk a korszerű műveltség, demokratikus világkép legfontosabb tudnivalóit. [...] a következő könyvekre volna szüksége a falukönyvtárnak: A parasztság története; Magyarország története; a 48-as szabadságharc története; Hajdani világok (Világtörténelmi olvasókönyv); Jogi tanácsadó; Mi a szocializmus?; Miből élünk? (közgazdaságtan); Szomszédaink (a szomszéd népek és országok ismertetése); A Szovjetunió; Hogyan élnek Amerikában?; Gazdag parasztok országa (a nyugati és északi kis népek ismertetése); Nagy íróink; A színjátszás kézikönyve; Kóruskönyv; Képeskönyv (a képzőművészet ismertetése); Miből lett a világ? (természettudomány); Kis biológia; Test, lelki egészségünk (egészségtan); Híres találmányok; A gépek belseje (technikai ismeretek).*” Egy-egy kötet 15 íves, erős kötésű, illusztrált könyv lenne, kb. 4000 példányban 10 Ft önköltségi áron. Lenyűgöző! A korszerű műveltség tára 20 kötetben, községenként 200 forintért! „*A falukönyvtár megszervezése és elhelyezése a VKM elgondolása szerint a községek feladata lenne. A falukönyvtár mellett a VKM még központi könyvtelepeket, ún. körzeti könyvtárakat létesítene, amelyekből az egyes falvak saját könyvtáraik mellé olvasmányanyag-*

ként letéteket kapnának. [...] kérem Miniszter Urat, szíveskedjék biztosítani, hogy a községek költségvetésükbe 200 Ft. összeget vegyenek fel a falukönyvtár 20 kötetének megszerzésére.” A belügyminiszter egy hét alatt kiadta rendelkezését: „*a magam részéről nem teszek észrevételt az ellen, ha a falukönyvtár létesítésére az 1947/48. évi költségvetésben az államsegélyre nem szoruló községek 200 Ft., az államsegélyes községek pedig 50 Ft. hitelt biztosítanak.*”

A szabadművelődési osztály havi jelentéseiből több is található a Kovács Máté hagyatékban.⁸⁵ Belőlük kikövetkeztethető néhány fontos lépés. Az 1947. október havi⁸⁶ szerint „*A normális könyvtári program a költségvetés elhúzódása miatt nem hajtható végre. Ezért az ügyosztály [...] elkészített egy minimális programot [...]. Ebben a programban három körzeti könyvtár megszervezése, megyénként legalább három kísérleti vándorkönyvtár elindítása szerepel.*” Az 1947 novemberi⁸⁷ arról számolt be, hogy az ügyosztály falukönyvtárak létrehozásához szükséges, közérthető és korszerű alapsorozat megírására pályázat, a kiadásra versenytárgyalás kiírásáról döntött. A körzeti könyvtárak ügyében tovább folytak a tárgyalások, főképp a helyi törvényhatóságok által beállított hitelek megvédése érdekében. Előterjesztést nyújtottak be a Minisztertanácshoz és a Gazdasági Főtanácshoz 10 mozgókönyvtárnak alkalmas gépkocsi vásárlására. (Kettő megvételét engedélyezték.)

Az 1948. évi februári jelentéséből⁸⁸ megtudhatjuk, hogy a hónap jórészt a vándorkönyvtárak útba indításának előkészítésével telt. Az első sorozat március hó első napjaiban indult és 300 ládában 15 000 kötet könyv jutott a kis lélekszámú községek, tanyaközpontok olvasóinak kezébe. A második 300 láda két hét múlva következett. 1948. február hó 16-án közölték a Gazdasági Főtanáccsal, az 1948–49. költségvetési évre minden vármegyében egy (nagyobbinak kettő) könyvtárató beszerzését tervezik. A beszerzési ár (23 000–50 000 Ft) 2/3-át a kincstár, 1/3-át a helyi hatóság fedezi.⁸⁹ A Duray László aláírású, 1948. április 13-i gépirat szerint⁹⁰ „*10 körzeti könyvtár felállítása és felszerelése (megfelelő*

épület, könyvanyag kb. 5000 kötet), kezelőszemélyzet (egyenként kb. 150.000 Ft. költségvetéssel) a következő helyeken: Veszprém, Csongrád, Makó, Sárospatak, Szikszó, Kaposvár, Szekszárd, Hódmezővásárhely és 2 (két) később meghatározandó helyen).” A terv kiforratlan, valószínű, a feltételek hiányában kerültek részben máshová az első körzeti könyvtárak. Az iratra feljegyezték: „*80–100 hasonló körzeti könyvtár felállítását tervezzük. 100 körzeti könyvtár 15.000.000 Ft.*”

1948 áprilisban megbízást adtak a szakszerkezeti és üzemi munkáskönyvtárak szükségletei megállapítására, a segítség előkészítésére. Könyvtáratóknak alkalmas típus a Fiatnál nem akadt raktáron. A veszprémi körzeti könyvtár előkészületeire dr. Nagy Lászlónak adtak megbízást.⁹¹ 1948. májusban elkészítették a körzeti könyvtárak 1250 címet tartalmazó címjegyzékét. A veszprémi körzeti könyvtár tervezetét jóváhagyták.⁹² Az 1948. augusztus 25-i gépirat⁹³ szerint „*a népkönyvtári hálózat kiépítésére népkönyvtári rendelet szükséges. A kérdést most tárgyaljuk a pénzügygel.*” A körzeti könyvtárakat akarhatták ezzel indítani, de nem került rá sor. Valószínűleg a pénzügy lehetett óvatos. Az 1948 szeptemberi-októberi jelentésből⁹⁴ kiderül, az ügyosztály szeptemberben kezdte a körzeti könyvtárak anyagának beszerzését, októberben a katalogizálását.

Az egyik irat⁹⁵ azzal számolt, hogy a tervezett 10 körzeti könyvtár számát „*ketté kell vágnunk, hogy az esztendő egészen el ne veszítsük. Az ügyosztály terve szerint 5 könyvtár indulna január elején*”. Egy másik⁹⁶ szerint „*mire az első ládák elindulnak, természetesen tisztázni kell a 10 könyvtár végleges helyét. Veszprém, Makó, Szentes, Sárospatak, Salgótarján többé-kevésbé elő vannak készítve. Tolna és Abauj megye maguk szorgalmazzák több beadványban, hogy kapjanak körzeti könyvtárt. Zalaegerszeg, Tata és Püspökladány (Karcag) igényelnek komolyabb tárgyalást.*”

1947–1948-ban tehát dolgoztak a körzeti könyvtárak előkészítésén, ám valóra váltásához még nem értek meg a feltételek. „*A könyvtárügy*

központi irányítói nem tehettek mást, minthogy tudottan korszerűtlen eszközökkel próbálták továbbra is életben tartani a meglévő népkönyvtárakat, a remélt megújulásig.” Erre utalhatott Szathmáry Lajos 1947 februárjában: „Amíg az ember új ruhája el nem készül, a régiben jár. Húszezer kötetes körzeti könyvtáraink felállításáig ne adjuk fel helyi népkönyvtáraink gyarapításának gondját, hogy a holnaputáni nagy lakomára gondolva, ma éhen ne maradjunk szellemünk táplálását illetően.”⁹⁷

Volt kísérlet is

1946-ban a minisztérium három kísérleti körzeti könyvtárat tervezett.⁹⁸ *„A nép nem mindent fogad el s amit elfogad is, esetleg egészen másképp appercipálja, mint a szándékunk volt. Éppen ezért annak kitapogatása nélkül, hogy mit igényel a nép, s annak az állandó figyelése nélkül, hogy reagál a mi munkánkra, célhoz nem érünk. Ezért az országos munka keretén belül bizonyos kísérleti körzeteket kell kialakítanunk. Ezeknek a kísérleti körzeteknek a következő feladatai lennének: 1. Megállapítani, hogy mekkora az a terület, amelyen Magyarországon önálló művelődési élet (ún. » kulturális autonómia») kialakulhat. 2. Megállapítani, hogy a kulturális életnek milyen szervezeti formái alkalmasak a mi (főleg települési és lélektani) viszonyainkhoz. 3. Kivizsgálni, hogy a nem nyújtott műveltségből mit fogad be és ezt hogyan fogadja be a nép. Ezeket a kísérleti körzeteket 1. minden szükséges eszközzel fel kell szerelni, 2. munkájukat a VIII/1 ügyosztálynak állandóan figyelnie kell, ki kell értékelnie.”*

Nagy László, a Veszprém vármegyei Múzeum és Könyvtár igazgatója, aki már 1936-ban megkezdte a közgyűjtemény könyvtárának megyeivé fejlesztését, 1947-ben a körzeti modellhez közeli tervezetet küldött a VKM-hez.⁹⁹ *„Az országos tervek és a helyi törekvések egybehangzása a magyarázata annak, hogy a könyvtári rendszer fejlesztése tekintetében az országos szervek és a helyi (Veszprém megyei) szabadművelődési tanács igen gyorsan egymásra talált és ezért jelöl-*

ték ki Veszprémet arra, hogy a körzeti könyvtár prototípusát megvalósítsa.”¹⁰⁰ Az 1947. júliusában alkalmazott Rácz Aranka legfőbb feladata a körzeti könyvtári felkészülés volt. Veszprém-ben „az 1947-es költségvetésben már szerepelt a körzeti könyvtár és a hozzátartozó könyvtári autóbusz költségelőirányzata.”¹⁰¹ Figyelemre méltó – éppen a későbbi ellenkező megoldás miatt is –, hogy a körzeti könyvtárt a régi múzeumi (a városnak is szolgáltató) könyvtár bázisán készítették elő.

Nagy László 1948. május 3-i tervezete alapján 13-án felhívást kapott a minisztériumtól a megvalósításra. A helyi könyvtárak szervezését júniusban kezdték és októberben fejezték be. 1948. november 7-i jelentésében sokrétű előkészületekről számolhatott be a szabadművelődési ügyosztálynak.¹⁰² *„A felterjesztett tervezetben felsorolt községekben igyekeztünk biztosítani a helyi könyvtár létesítésének feltételeit. A főosztály fenti számú utasítását követve azonban nem szerveztünk könyvtárakat az üzemek területén. Helyettük más, a tervezetben nem szereplő községeket vettünk fel a megszervezendő könyvtárak sorába. [...Három községben] a könyvtár előkészítését arra az időre halasztottuk, amikor a könyvtári autó már rendelkezésre áll.”¹⁰³ Három helyen megfelelő helyiség hiányában sikertelenül végződött kísérletük.*

A kiszállásokon a községi szervek, pártok vezetői előtt ismertették a körzeti könyvtár jelentőségét, szervezetét, működési módját. Mindenütt örömmel fogadták a megoldást. Három kérdés merült fel: az elhelyezés és berendezés, a fenntartás és kezelés, s a könyvtáros személye. Felhívták a figyelmet, hogy a körzeti könyvtári rendszer nemcsak a könyvanyag felfrissítését, hanem a könyvtári munka megváltoztatását is jelenti. A könyvtár kilép passzív szerepéből, a szabad művelődés aktív tényezője, a művelődéspolitikai felvilágosító munka egyik hathatós eszköze lesz. Nem elégszik meg a könyvek kölcsönzésével, olvasóórák keretében a könyvek és olvasók viszonyát közvetlenné teszi, módot nyújt helyben olvasásra, a könyvekkel, folyóiratokkal való intenzívebb ismerkedésre. Ez alkal-

mas könyvtári helyiség nélkül lehetetlen. Sok faluban találtak régi olvasó- vagy olvasó- és gazdakört; ezeket még a nagyapák, az apák, alapították. A két-három helyiségből álló épületben megvolt még a többnyire elavult könyvtár is. Az italmérés révén az olvasókör idővel korcsmává vált, látogatóik alig gondoltak olvasásra. A könyvtárhelyiség fűtését, világítását, takarítását, a fenntartással járó költségeit részben az az intézmény, illetőleg közület vállalta, ahol a könyvtár elhelyezést nyert, részben társadalmi úton vállalták előteremteni. Olyan könyvtárost igyekeztek keresni, aki olvasott, vagy olvasni szerető, fejlődőképes, kapcsolatot talál az olvasóival, ért a könyvek népszerűsítéséhez, lehetőleg jó szervező és pontos munkaerő. Természetesen ilyen könyvtárost találni falun nem volt könnyű. A jelöltekből 5 ipari munkás, 11 paraszt, 27 pedagógus, 7 egyéb értelmiségi volt. 41 férfi, 9 nő.

Nagy László nélkülözhetetlennek ítélte, hogy még a könyvtár indulása előtt rendezzenek könyvtárosi tanfolyamot. Adjanak tájékoztatást adminisztrációs, legszükségesebb bibliográfiai és amennyire az idő engedi, irodalmi tudnivalókról. Kétszer 3–3 napos tanfolyamot terveztek. Kiszállásaik során tájékoztatták a község könyvtári helyzetéről. Általános tapasztalatuk szerint a régi könyvtárak anyagának jó hányada elavult, másik része selejtes irodalom, csupán a harmadik, igen kis hányaduk volt a falu számára jó irodalom. Az ismeretterjesztő irodalom terén többnyire avult gazdasági szakmunkákkal találkozottak. 50 községből 38-ban állandó könyvtárt, kettőben vándorlódást találtak, 10 helyen pedig nem volt könyvtár.

A vidéki szervezőmunka tapasztalatai, a veszprémi helyi könyvtárban szerzett gyakorlat lehetővé tették, hogy a körzeti könyvtár tisztviselői a körzeti könyvtári központ széles körű irányító, szervező- és adminisztráló munkájához elengedhetetlenül szükséges tudást elsajátítsák. „*Jelentésemben foglalt szervezési munkával biztosítva vannak a helyi könyvtárak létesítésének alapfeltételei, most már sor kerülhet a körzeti könyvtári központ felállítására.*”

Veszprém kísérleti hely volt, másutt erőfeszítések történtek. Kaposváron több is.¹⁰⁴ (1948. július 20-án *Kerekes András* Somogy vármegye szabadművelődési felügyelője kérte a minisztert, állíttasson 4–5 körzeti könyvtárt.¹⁰⁵) Békéscsabán is folytak előkészületek,¹⁰⁶ Fejér megyében pedig 1948-ra ütemezték a megye körzeti könyvtárának létesítését.¹⁰⁷

Valószínűleg mindenütt a pénztelenség akadályozta a szándék megvalósítását.

(*A folytatást a következő számban közöljük.*
– *A szerk.*)

Jegyzetek

1. KOVÁCS Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. Bp. OKT, 1961. 95 p. (Eredetileg a Magyar Könyvszemle 1960. 3., 4., és az 1961. 1. számban jelent meg.) VÉRTESY Miklós: 1945–1984. A magyar könyvtárak a szocializmus építésének idején. = CSAPODI Csaba – TÓTH András – VÉRTESY Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp. Gondolat, 1987. 431–522. p.
2. PAPP István: Bűnbeesés után. Szélgjegyzetek a magyar közkönyvtárügy 50. évére. = Könyvtári Figyelő, 10. (46. évf.) 2000. 1–2. sz. 65–75. p., KISS Jenő: Emlékek, élmények, észrevételek – az ötven éves közművelődési könyvtárügyről. = Uo. 76–83. p. (Utóbbi Pécssett, az MKE Baranya megyei szervezetének rendezvényén is elhangzott 1999. október 5-én.)
3. GERŐ Gyula: Emlékezés a(z) „(h)őskorra”. Körzeti és népkönyvtárak és munkatársaik. Tények és legendák. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2000. 5. sz. 20–29. p., Uő: Emlékek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye könyvtáiról, könyvtárosairól. (Elhangzott Nyíregyházán 2000. december 11-én.) = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2001. 1. sz. 25–31. p.; Uő: A (h)őskor könyvtárosai. = Helyismereti könyvtárosok VIII. országos tanácskozása. Kaposvár, 2001. július 18–20. Szerk. Sipos Csaba. Kaposvár, 2002. 22–31. p. (Megjelent még Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2001. 9. sz. 33–43. p.), Uő: Könyvtár a megyeházán. (Napló, dokumentumok és kommentárok az 1950-es Kaposvári Városi Olvasóterem rövid életéről-életéből.) Kaposvár, 2002. 151 p., Uő: Tények, emlékek, gondolatok a megyei könyvtárak kezdeti időszakáról. (Elhangzott a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtárban, az intézmény létrehozásának 50. évfordulóját ünneplő szakmai napon, 2002. október 15-én.) = Kisalföldi Könyvtáros, 2002. 1–2. sz. 1–10. p., PAPP István: Gondo-

lattársítások egy könyvtárhoz. A régi, mai és jövődő békési könyvtárosoknak. = A Békés Megyei Könyvtár emlékkönyve. 1952–2002. Békéscsaba, 2002. 119–146. p., Uő: A megyei könyvtárak ötven éve: ellentmondások és feszültségek. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2002. 10. sz. 3–15. p., Uő: A magyar közkönyvtárak a 20. század második felében. = Helyismereti könyvtárosok VIII. országos tanácskozása. Kaposvár, 2001. július 18–20. Szerk. Sipos Csaba. Kaposvár, 2002. 7–21. p. - A sorba illik SZITA Ferenc: Emlékezés és vallomás. A somogyi könyvtárhálózat kiépítéséről és fejlődéséről. 1949–1992. Kaposvár, 1999. 273 p.

4. A Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár fél évszázada. 1952–2002. Kisalföldi Könyvtáros, 2002. 1–2. sz. 142 p., A Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár 50 éve 1952-2002. Dokumentumok, tanulmányok, adatok. Szerk. Bényei Miklós. Debrecen, 2002. 323 p., TAKÁCS Anna: A József Attila Megyei Könyvtár ötven éve. Tatabánya, 2002. 212 p.; A Békés Megyei Könyvtár emlékkönyve. Szerk. Csobai László. Békéscsaba, 1952-2002. 146 p., Kéglí Ferenc: 100 éves könyvtár Székesfehérváron. A Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár elődje, a városi könyvtár 1893–1952. Székesfehérvár, 1993. 241 p., Uő: A Székesfehérvári Körzeti Könyvtár (a Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár elődje) története. 1950-1952. Székesfehérvár, 2002. 148 p., Uő: „Könyvet a tömegekhez!” Fejér megye települési könyvtárainak megalapítása az 1950-es évek elején. = Helyismereti könyvtárosok VIII. országos tanácskozása. Kaposvár, 2001. július 18–20. Szerk. Sipos Csaba. Kaposvár, 2002. 42–54. p., ill. Könyvtári Figyelő, 2001. 3. sz. 469–480. p., A Bercsenyi Dániel Könyvtár. Fejezetek Szombathelyi könyvtártörténetéből. 1880–2002. Szerk. Nagy Éva. Szombathely, 2002. 158 p., A Jász-Nagykun-Szolnok megyei Verseghy Ferenc Könyvtár emlékkönyve 1952–2002. Szerk. Bálint Erik. Solnok, 2002. 97 p., A letéti ládától az internetig. 50 éves a Deák Ferenc Megyei Könyvtár. Szerk. Kiss Gábor. Zalaegerszeg, 2002. 75 p., Fejezetek Szabolcs-Szatmár-Bereg megye könyvtártörténetéből. 1952–2002. 1. köt. Főszerk. Futaky László. Nyíregyháza, 2004. 734 p.; A városi (akkor járási) könyvtárakra példa: MÉSZÁROS Erzsébet – MÉSZÁROS NÉ STENGER Katalin – VARGÁNÉ SIPOS Terézia: A Jókai Mór Városi Könyvtár története. 1952–2002. Pápa, 2002. 184 p.
5. TÓTH Gyula: A megyei könyvtári hálózat problémátörténete = Könyvtári Figyelő, 1992. 4. sz. 660–673. p., A kiskönyvtári ellátás historiográfiájának vázlata. = Könyvtári Figyelő, 1997. 4. sz. 682–704. p.; Tévíut vagy torzó? 50 éve alapították a körzeti könyvtárakat. = Könyvtári Figyelő, 2000. 1–2. sz. 39–64. p., A közkönyvtár. In: Könyvtárosok kézikönyve. 3. köt. Szerk. Horváth Tibor, Papp István. Bp.: Osiris, 2001. 67–103. p.
6. Állításunk igazolására (és a részletesebb felsorolást elkerü-

lendő) korábbi írásunkra és annak jegyzetapparátusára hivatkozunk (A kiskönyvtári ellátás historiográfiájának vázlata. = Könyvtári Figyelő, 1997. 4. sz. 682–704. p.). - Sebestyén Géza a körzeti könyvtárak alapításának huszadik évfordulóján azt emelte ki, hogy azok a korszerű könyvtárhálózati elvnek, a letéti ellátásnak első megtestesítői voltak (Könyvtáros, 1969. 11. sz. 645. p.). 1953-ban írt tankönyvében járási könyvtárhoz hasonlította a körzeti könyvtárt. „Élt azonban 1948-ból [sic!] egy hasonló könyvtártípus: a körzeti könyvtár. Ez abban különbözött a járási könyvtártól, hogy két-három járás gondozását látta el. 1948-ban még nem lehetett minden járásban külön könyvtárat szervezni, ez volt az oka, hogy nagyobb területben kellett egy-egy könyvtár működési körét megszabni.” (Általános könyvtartan. Bp.: Felsőoktatási Jegyzetellátó, 1953. 53. p.) Futala Tibor cikkében a teljes központosítás időszakának nevezte az 1949–1952 közti éveket: „a mezőszentgyörgyi könyvtárvatással véget ért az egyeztetés nélküli közművelődési könyvtárleltések és könyvláda küldések időszaka.” (A harmincéves tanácsi könyvtárügy és a központosítás. = Könyvtáros, 1979. 11. sz. 188. p.)

7. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot szokás szerint VKM-re rövidítjük.
8. Hogyan vészelték át múzeumaink és könyvtáraink a háborút? [Sebestyén Géza min. osztálytanácsos nyilatkozata.] = Szabadnevelés, 1945. 32–34. p. Megjelent a Pécsi Könyv- és Infotár, 1997. 4. sz. (június 30.) 11–12. p. Ezt használtuk.
9. KARÁCSONY Sándor: Bevezető. = Új Szántás, 1947. 1. sz. 4. p. – A VKM kezdeti orgánuma az 1945. október 25-én megjelent Szabadnevelési Híradó volt (OSZK H 21.512) Négy száma jelent meg 4 (az utolsó 6) lapnyi terjedelemben. A Beköszöntőt Gombos Ferenc írta [Gerő Gyula kronológiájában zárójelben Simándy Pálként is szerepel, mint parasztpárti és a szabadművelődési osztály vezetője]. A Szabadnevelési Híradó 5–16. számig a Híradó nevet viselte, s a 17. számtól jelent meg Szabadművelődési Híradó néven. (OSZK H 17.688) Sajnos hiányzik az 5–12. s a 14–15. szám, pedig belőlük információk remélhetők az 1946 tavaszán történetről.) A Szabadművelődési Híradó 1946. december 15-én a 20. számmal zárult. 1947-től terjedelmesebb formában, folyóiratként, Karácsony Sándor szerint a szabad művelődés szellemét jól kifejező Új Szántás néven jelent meg, s az Országos Szabad Művelődési Tanács lapja volt.
10. SZATHMÁRY Lajos: A szabadművelődés korszaka 1945–1949. = Kultúra és Közösség, 1977. 1. sz. 5–33. p. Az idézet a 11. lapról való. Szathmáry Lajos 1949 nyaráig a VKM szabadművelődési ügyosztályvezetője volt.
11. A kérelmet a Kultúrszövetség és a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete nevében Kossa István, a Szakszervezeti Tanács főtákará és Cserépfalvi Imre

- elnök támogatta. A kezdeményezésnek tevékeny közreműködője volt a dokumentumkötet bizonyossága szerint Kovács Máté. (Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez . 1945–1949. Bp. Kossuth, 1988. 110/A-B-C iratok. 320-323. p.)
12. Azután felsorolták, hogy könyvtárügyben eddig az alábbi rendeleteket adta ki az ügyosztály:
 - a 44 300/1945. szeptember 6. sz. rendelet utasítja a hivatalvezetőket arra, hogy a könyvtárakat tisztíttassák meg a fasiszta szellemű könyvektől, a könyvtárak könyvállományairól pedig küldjenek jelentést;
 - a 62 132/1945. október 8. sz. körlevél ismételtén a fasiszta szellemű könyvektől való megtisztításra és a könyvtárak gyarapítása körül körültekintéssel való eljárásra szólított fel;
 - a 71 293/1945. november 7. sz. rendelet a népkönyvtárak újjászervezéséről, a töredékkönyvtárak összevonásáról;
 - a 10 870/1946 január 14. sz. rendelet a népkönyvtárak anyagának felrészítésére adott utasításokat, továbbá a nyilvántartás felállítását rendeli el a megmaradt népkönyvtárakról;
 - a 14 080/1946. január 25. sz. rendelet a népkönyvtárak és a hivatalok kézikönyvtárának a régi könyvállományból való gyarapításáról, továbbá az elpusztult népkönyvtárak újjáalapításával kapcsolatos adatfelvételtől, végül a népfőiskolák és különféle tanfolyamok hallgatóinak jutalomkönyvvel való megajándékozásáról intézkedik.
 - A 18 496/1946. január 29. sz. rendelet a szabad művelődés munkájában részt vevő önkéntes munkatársak könyvjutalmazásáról intézkedik.
 - A 20 915/1946. február 14. sz. rendelet a népkönyvtárak gyarapodásában új, demokratikus eljárás bevezetését írja elő, és újabb könyvanyagot küld a hivatalok kézikönyvtára részére. Az elnöki ügyosztály – közvetlenül a miniszternek alárendelt szervezeti egységként – a személyzeti ügyek, az ügyvitel általános irányítása mellett elsősorban jogszabályok előkészítését végezte, és más speciális kérdésekkel foglalkozott. (Jelentés az elnöki ügyosztály működéséről. 1945. november 19. OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték 210/11/30. sz. irat.)
 13. 1946. február 26-án kelt Az elnöki ügyosztály feljegyzése a szabadművelődési osztálynak népkönyvtárak anyagának kiegészítéséről (Az időpontból következően a fogalmazvány aláírója Kovács Máté lehetett.) (Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez 1945–1949. Bp. 1988. 323–329. p.)
 14. Szathmáry aláírásával és Gombos kiadmányozásával. (Dokumentumok ... 328. p.)
 15. Az Új Szántás 1947. 2. száma sajtószemléjében idéz KIRÁLY István Potemkin-költségvetés c. cikkéből: „Az annyira fontos szabadművelődés például még ma is csak 5,3%-át teszi ki az összes dologi természetű kiadásoknak, mikor a központi igazgatásra fordított összeg 4,9%”. (= Valóság, 1947. február)
 16. A szabadművelődés szervezetének és működésének leírását lásd Szathmáry írásának 13. lapján.
 17. SZATHMÁRY Lajos: Dokumentumok... 14. p. – A Magyar Népi Művelődési Intézetet 1948 nyarán megszüntették.
 18. Az ezer forintos sorozatban 340, az ötszáz forintosban 200 fűzött könyv volt, tudjuk meg az Új Szántás, 1947. 7. sz. 447. lapjáról. Az előbbi csoport 40 800, utóbbi 26 000, összesen 66 800 fűzött könyvet (brosúrát?) tartalmazott.
 19. VARJÚ Bálint: Ezer népkönyvtár, hatszáz vándorkönyvtár. = Új Szántás, 1948. 5. sz. 273–274. p. A címben említett 600 vándorkönyvtár a szabadművelődés 50–50 kötetéből álló, s a tervek szerint egy évig a településen maradó, aztán más faluba, tanyára átkerülő csomagjait jelentette, melyek háromszáz könyvtárként alkottak egy-egy sorozatot.
 20. BOGNÁR Gyula: A jászberényi vándorkönyvtárak. = Új Szántás, 1947. 5. sz. 275–277. p.
 21. HAVAS Gábor: 18 járási vándorkönyvtár elindul. = Új Szántás, 1947. 4. sz. 208–209. p.
 22. SZATHMÁRY Lajos: A szabadművelődés korszaka ... 29. p.
 23. KÖVENDI Dénes – SZATHMÁRY Lajos: A szabadművelődés kézikönyve. Bp. Országos Szabadművelődési Tanács, 1948. 101. p.
 24. OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték (a továbbiakban KMh) 210/22/39. sz. irat
 25. KMh 210/22/40. sz. irat
 26. 1947/48-ban az Új Szántás c. szabadművelődési folyóirat számos írásban foglalkozott a centenáriumi előkészületekkel. A Tájékoztatási Minisztérium külön centenáriumi osztálynak közléseire alapozott írásban szó sincs könyvtárakról. (A szabadságharc centenáriuma. = Új Szántás, 1947. 11. sz. 645–646. p.)
 27. FÜLÖP Istvánnak, a Zalai Táj- és népkutató munkaközöség vezetőjének 1947. június 19-én kelt levele az Országos Szabad Művelődési Tanácsnak kísérleti parasztművelődési könyvtár szervezéséről. = Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949). 122. dok. Bp. Kossuth, 1988. 363–364. p.
 28. Új Szántás, 1947. 2. sz. 101–104. p.
 29. Sallai István és Sebestyén Géza emlékülés. Klny a Könyvtáros, 1986. 9. számából, 1987. február, 3. p.

30. Magyar könyvtártörténeti kronológia. Összeáll. Gerő Gyula és Rácz Ágnes (a továbbiakban Kronológia). Az elektronikus adattárból eddig közlésre került: A Veszprém megyei könyvtárak története dátumokban (1086–2003). Összeáll. Gerő Gyula. = A veszprémi Eötvös Károly Megyei Könyvtár évkönyve. Szerk. Balogh Ferencné. Veszprém, 2004. 32–63. p.; Somogy megye könyvtárügyének kronológiája (1825–2004) Összeáll. Gerő Gyula. = Varga Róbert: A kaposvári Megyei Könyvtár története. 1945–1960. Kaposvár, 2005. 57–94. p. Vas megye könyvtárai – könyvtárügye a Magyar könyvtártörténeti kronológiában 1470–2006. Összeáll. Gerő Gyula, szerk. Rácz Ágnes. = A Berzsenyi Dániel Könyvtár évkönyve 4. Szerk. Pallósiné Toldi Márta. Szombathely, 2007. 176–200. p. A kronológia jogtulajdonosai kérésre a közkönyvtárakról az elektronikus adattárban országos válogatást végeztek és ezt bocsátottak rendelkezésre. E helyen is köszönöm nekik, és a továbbiakban ezt használom.
31. A tanácskozáson elhangzottakat esetleg tartalmazó, a VKM hivatalos kiadványának, a (korábban Szabadnevelési, később Szabadművelődési) Híradónak az 1946 tavaszi számai az OSZK-ban is hiányoznak, másutt is hiába kerestem.
32. SEBESTYÉN Géza: Könyv a falun. = Magyar Szemle, 1942. november, XLIII. köt. 5. (193.) sz. 243–249. p.
33. SEBESTYÉN Géza: i. m.. - Sebestyénnek 1937–1944 között az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központban „besosztása révén alkalma volt áttekintést nyernie az egész magyar könyvtárügy felett...” - A Magyar Könyvszemle szerint a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségén „Sebestyén Géza I. oszt. könyvtári segédőrt al-könyvtárnokká nevezték ki” 1944-ben (1944. 2–4. sz. 196. p.)
34. A 20. század elején működött a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége. Sebestyén Géza a 10.313./1945. VKM elnöki számú rendelet alapján kapott „külön megbízás” alapján foglalkozott a tudományos élet szervezeti kérdéseinek tanulmányozásával és a szükséges reformok előkészítését bízták rá.
35. A KMh 210/11/19. sz. iratot Sebestyén Géza sajátkezű aláírása hitelesíti.
36. KMh 210/11/75. sz. irat.
37. Aki a könyvtári autóbuszok/bibliobuszok hazai kálváriáját ismeri, meglepődhet a bátorságon, hogy a háború utáni években miként álmodhattak járműveket. A szabadművelődési kézikönyvben szó van „törvényhatósági felügyelői hivatalok vagy egyéb művelődési szervek kultúrutói”-ról. „A kultúrutóban vándorkönyvtárládák, hangos filmvetítőgép, hangszórós rádió, hanglemeztár és bábszínház helyezhető el. [...] A szabadművelődés vármegyei és könyvtári szerveinek ilyen kultúrutókkal való felszerelése megindult.” (KÖVENDI Dénes – SZATHMÁRY Lajos: A szabadművelődés kézikönyve. Bp. Szabadművelődési Tanács, 1948. 109. p.) A könyvtáruatók helyett később a körzeti könyvtáraknak csak motorkerékpárra futotta.
38. BEREZKY László: Négy évtized a könyvtárügy élvonalában. = Könyvtáros, 1976. 5. sz. 257–260. p. [A beszélgetés Sebestyén Gézával 1976. február végi, mire megjelent, Sebestyén Géza 1976. április 5-én meghalt.] Idézet: 258. p.
39. Az idézetek SEBESTYÉN Géza: i. m. 247–249. p.
40. „A körzeti népkönyvtárak szervezése” c. fejezet olvasható a Mai magyar művelődéspolitiká. Elvek, tervek, eredmények. Bev. Kovács Máté. Bp. 1946. c. kiadványban, illetve bemutattam már korábbi, hivatkozott írásaimban.
41. KÖHALMI Béla: Községi könyvtárpolitika. = Városi Szemle, 33. évf. 1947. Különnyomatban 16 p.
42. Kovács Máté „Sebestyén Géza elképzeléseit az 1946-1949 eleje közötti időben a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztérium elnöki tanácsosaként, majd államtitkáráként támogatta, és – sajnos – hiábavaló kísérletet tett az első könyvtári törvény parlamenti előterjesztésére is.” (GERŐ Gyula: Emlékezés a (h)őskorra. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2000. 5. sz. 22. p. Lásd még SEBESTYÉN Géza: Az 1947. évi könyvtári törvénytervezet. = Könyvtártudományi Tanulmányok, 1968. Bp. OKT, 1968. 582–583. p.)
43. A Magyar Szemle Szekfű Gyula, s az általa kidolgozott és életre hívott Magyar Szemle Társaság nemzetpolitikai elveit közvetítette. A társaság „1927-ben régi hiányt kívánt pótolni egy olyan nemzeti szellemű folyóirat megindításával, amely arra hivatott, hogy a napi politikától mentesen közvetítse a magyar értelmiség számára a világháramlatokat, s a hazai viszonyokat józan kritikával szemlélve egyúttal szükségleteket és kívánalmakat állapítson meg.” (BISZTRAY Gyula: A „Magyar Szemle”. = Magyar Szemle, 1943. május, 5. (189.) sz. 259. p.)
44. A KMh (210 Fond) 22-es csomójában található egy valószínűleg Kovács Máté cikk vagy előadás, 10 lapnyi terjedelemben, datálás nélkül, Egy demokratikus magyar iskola rendszer körvonalai címmel. A Kovács Máté szakirodalmi munkássága. c. bibliográfia (Összeáll. Nagyné Kiss Mária. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp. MKE, 1983.) nem ismeri. Az írás végén, Az iskolán kívüli népművelés kérdései alig egy lapnyi fejezetében olvasható (miután minden községben megfelelő kultúrházak, bennük olvasószobák, napilapok és folyóiratok, könyvtárak szolgálnák a művelődni vágyó fiatalság és a lakosság széles rétegeinek szükségleteit): „Ezek vennék át a mai sokszor csak ívó és kártyázó körök, egyesületek és kaszinók szerepét. [...] Minden földrajzi gócpontban bőséges és kedvelt anyaggal ellátott közkönyvtárakat kell létesíteni, ahonnan könnyen és olcsón kaphatna a közönség igényeinek és kíváncsiságának megfelelő olvasnivaló könyveket.

- Ezek a könyvtárak autóbuszokkal szállíthatnák az anyagot a szomszédos községekbe pl. hetenként." Ez korszerű szabadművelődési és könyvtári koncepció. Figyelemre méltó – amennyiben Kovács Máté írta –, hogy az iskolai kérdések és a szabadművelődés, benne kiemelten a könyvtári kérdések tárgyalása összekapcsolódik.
45. Nem tartozik e témához, de érdemes rögzíteni, hogy 1946. február 27-én az egyetemi és tudományos ügyosztály tervében kifogásolta, hogy az a könyvtári feladatokkal nem foglalkozik. Pedig nem csak a háborús károkkal kell számolni, hanem a megjelent irodalom hiányait is pótolni kell. Sürgette a szakkönyvtárak együttműködésének megteremtését, s az egész világon a szakkönyvtárak jelentőségének emelkedése miatt szükségesnek látta „bizonyos speciális könyvtárak fejlesztését, sőt szervezését”. (A VI. /egyetemi és tudományos/ ügyosztály munkatervéhez fűzött, Kovács Máté által aláírt feljegyzés. KMH 210/27/33. sz. irat.)
 46. Kovács Máté hagyaték 210/27/38. sz. irat 1946. március 1-jén kelt.
 47. A Magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztertől 71.293/1945. sz. alatt Népkönyvtárak újjászervezése című sokszorosított körirat megtalálható OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték 210/11/20. sz. alatt.
 48. Szathmáry Lajos 1949 nyaráig a VKM szabadművelődési ügyosztályának vezetője; megírta a korszak történetét, történeti vázlatát: A szabadművelődés korszaka 1945–1949 címmel (= Kultúra és Közösség, 1977. 1. sz. 5–33. p.).
 49. SEBESTYÉN Géza: Falusi könyvtárak. = Új Szántás, 1947. 2. sz. 101–104. p., SZATHMÁRY Lajos: Népkönyvtáraink. = Uo. 104–105. p.
 50. SEBESTYÉN: i.m. 104. p.
 51. A Szabadnevelési Híradót követő VKM kiadványban [Híradó, 1946. 16. sz. (október 10.)] még szerző megjelölése nélkül a falusi könyvtárról, majd a következő, de már Szabadművelődési Híradó néven megjelent lap november 1-jei számában már nevével jelölve a városi könyvtárról, az összefoglaló címből következően neki tulajdonítható kétrészes írást tett közzé. A SEBESTYÉN Géza: Korszerű könyvtár. 1–2. = Híradó, 1946. 16. sz. (október 10.) 5. p., Szabadművelődési Híradó, 1946. 17. sz. (november 1.) 2–3. p. bibliográfiai tételt sem Sebestyén Géza irodalmi munkássága. = Az OSZK évkönyve, 1974–1975. Bp. 1978. 11–16. p., sem az OSZK főigazgatói között Sebestyén Géza rövid életrajzához csatlakoztatott, Kovács Katalin és Tokaji Nagy Erzsébet által összeállított és a Könyv, Könyvtár, Könyvtárosban megjelent összeállítás nem ismeri.
 52. KMH 210/23/7. sz. irat
 53. A levél a KMH 210/23/8 sz. ügyirata, a tervezet a 210/23/9. sz. dokumentum, 9 oldalnyi indigós gépirat-másolat.
 54. KMH 210/23/34. sz. irat
 55. Cherven A. Gyula könyvtártiszt a VIII/1., könyvtárakkal is foglalkozó ügyosztály munkatársa volt
 56. KMH 210/23/35. sz. irat
 57. Az 1948. májusi jelentés szerint: "Kovács Máté államtitkár úrnál tartott sorozatos ügyosztályvezetői értekezleteken tárgyaltuk meg a jövő évi munkák elvi és gyakorlati kérdéseit. Az ezeken kialakult megállapodásainkat ismertetjük majd a révfülöpi konferencián." (210/23/46. sz. irat.)
 58. KMH 210/23/58. sz. irat
 59. A hagyatékban ez a 210/23/47. sz. ügyirat vélhetően csak a témákat, vázlatpontokat jelölte meg.
 60. A törvénytervezet Sebestyén Géza ismertette: Az 1947. évi törvénytervezet i.h. , majd a Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949). Összeáll. és bev. Dancs Istvánné. Bp. Kossuth, 1988. 358–362. p. is közzétette. A két változat alapelveit és főbb gondolatait illetően azonos, de szövegezésében eltér. A Dokumentumok által közölt változat lehet az előbbi; gépiratos változata másolatban a Kovács Máté hagyatékban is megvan, azt használta munkapéldányként. Sebestyén Géza nem jelezte, melyik változatot közli. Sebestyén megírta, hogy „az itt említett munkálatokat a közoktatásügyi minisztériumban először az elnöki osztály vezetőjeként, majd államtitkári minőségében Kovács Máté irányította. Jelen ismertetés szerzője először a művelődéspolitikai (1945–1946), majd a könyvtári ügyosztály (1947) vezetőjeként vett részt a munkában.” (606. p.)
 61. SEBESTYÉN Géza: Az 1947. évi törvénytervezet...589. p.
 62. A KMH a 210/22/40. sz., ugyancsak 1947 tavaszán keletkezett iratában szerepel a következő mondat: „Üzemi könyvtárak. A Szakszervezeti Tanács úgy nyilatkozott, hogy ezt a kérdést saját hatáskörén belül önállóan szeretné rendezni. Hogy ezen mi értendő, azt a lefolytatandó tárgyalások vannak hivatva tisztázni.”
 63. Dokumentumok ... 358–363. p.
 64. A körzeti könyvtári koncepciót és az 1947-es törvénytervezet 1992-ben részletesen egybevetettük TÓTH Gyula: A megyei könyvtári hálózat problémátörténete i.m. A részletek a 668–669. lapokon olvashatók. Lásd még Uő: Tévtűt vagy torzó? A kapcsolódó részek itt a 40–41. lapon található.
 65. A KMH -ban (210 Fond) a 27. csomó számos iratot tartalmaz a tervekészítés kapcsán született dokumentumokból. A Nemzeti Parasztpárt hároméves közművelődési terve (27/9. sz. irat) elárulja, hogy ezt is Kovács Máté készítette, s az állami tervvel egyetűjű ikreként hasonlítanak egymásra. A tervezés itt nem témánk. A bevezető, elvi részeket Kovács Máté írta.
 66. A hároméves közművelődési beruházási terv. Datálatlan

- gépírat-másolat. Az ezt tartalmazó mappán: A két munkaspárt egyeztetett 3 éves tervének fontosabb részletei. OSZK Kézirattár Kovács Máté hagyaték 210/27/5-8. irat. A 30 körzeti könyvtárra 21 millió forintot állítottak be. 50 iskolai körzet pedagógiai szakkönyvtárára 5 milliót, a szükséges 80–100 művelődési körzetről 30-ra 30 milliót, 3 évre 900 kultúrház/kultúrterem létesítésére 13,5 milliót terveztek.
67. KMH 210/23/58. sz. irat
68. NAGY István, K.: A révfülöpi értekezéslet. = Új Szántás, 1948. 6. sz. 366. p.
69. KOVÁCS Kálmán, E.: A szabadművelődés kérdéseiről. = Új Szántás, 1948. 8–9. sz. 465–479. p.
70. Beszámoló az Országos Szabadművelődési Tanács teljes üléséről. = Új Szántás, 1948. 1. sz. 10. p.
71. SEBESTYÉN Géza: A népkönyvtárak szervezete a Szovjetunióban. = Új Szántás, 1948. 5. sz. 267–270. p.
72. [KLENOV] KLJONOV, A.V.: A könyvtáros vezérkönyve. Gyakorlati útmutató városi, falusi és üzemi könyvtárak részére. Ford., a magyar viszonyokra alkalmazta és függelékkel ell. Sebestyén Géza. Bp. [1949.] Új M. Kiadó. 202 p.
73. GERŐ Gyula: Az első évized..., ill. Tények, emlékek, gondolatok...8. p.
74. KLJONOV: i.m. 185. p. - Sebestyén Géza tankönyv-írói tevékenysége külön méltatást érdemelne. Sallai Istvánnal közös, A könyvtáros kézikönyve. Bp. Művelt Nép, 1956. ill. bőv. kiad. Bp. Gondolat, 1965. megelőzően fokról-fokra terebélyesedő munkákat adott közre. A Kljonov-könyvet megelőzően SEBESTYÉN Géza: Könyvtáros útmutató dióhéjban. Falusi és üzemi könyvtárak vezetői számára. = Új Szántás, 1948. 5. sz. (május) 278–282. p.; Ő a szerzője az Általános kezelési szabályzat. Közread. az OKK. Bp. 1949. 40 p. (Útmutató a körzeti könyvtárak számára 1.); Az osztályozás rendszere. Közread. az OKK. Bp. 1949. 52 p. (Útmutató a körzeti könyvtárak számára 2.) A 3. füzet a könyvtári nyilvántartó lapok szövegezését, a 4. füzet a betűrendi jeleket tartalmazó köteteknek. „... amilyen végtelen gondossággal kidolgozta Sebestyén Géza a körzeti könyvtári rendszert, ugyanolyan precízen kimunkálta könyvtárosaink ki-, illetve továbbképzését is.[...]A körzeti könyvtár megszervezések mindegyikük kapott egy kezelési utasítást, amely tulajdonképpen gyakorlati kézikönyv, vademecum volt.” (GERŐ Gyula: A (h)őskor könyvtársai. ...37. p.) Ezt követte – az egyetemi képzés számára készített – Általános könyvtartan. Bp. Felsőoktatási Jegyzetellátó, 1953.
75. POTAPOV, M. – SZAFANOV, M.: Könyvtári munka a körzetben. Bp. Országos Könyvtári Központ, 1951. 75 p. Az igénytelen külsejű, rota sokszorosítású kötet A Szovjetunió és a népi demokráciák könyvtárügye sorozat 12. tagja és már ugyanabban az évben megjelent, mint szovjet megfelelője. Sajnos a füzet fordítója nem derül ki. A sorozat többi tagja 8–47 lapos terjedelmű rövid írás, sőt több közülük cikk terjedelmű írások kolligátuma.
76. A körzetek méreteiről: „Az ország egyes művelődési gócpontjain ún. körzeti könyvtárak létesülnek [...] Mintegy ötven kilométeres körzetben ezek látják el állandóan friss olvasnivalóval a falvak népét.” (KÖVENDI Dénes–SZATHMÁRY Lajos: A szabadművelődés kézikönyve. Bp. Országos Szabadművelődési Tanács, 1948. 100. p.)
77. POTAPOV – SZAFANOV: i.m. 3. p.
78. Finn népkönyvtárak. = Új Szántás, 1948. 5. sz. (május) 270–272. p. A szerző megjelölése nélkül közölt írás mögött is Sebestyén Gézára gyanakodhatunk, jóllehet bibliográfiája nem tartalmazza. Mivel a nevével megjelent szovjet beszámoló ő jegyezte, és ez a szám közölte a Könyvtáros útmutató dióhéjban c. Sebestyén-írást is, aligha csodálkozhatunk azon, hogy ez a név nélkül jelent meg (már ha ő írta).
79. DOBOSSY László: A könyvtárak helyzete Franciaországban. = Új Szántás, 1948. 5. sz. 272–273. p.
80. Vö. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” c. írásában a 42. és 45. lapon írtakkal.
81. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” 471. p.
82. Új Szántás, 1947. 11. sz. 684. p.
83. Új Szántás, 1947. 9–10. sz. 597. p.
84. A Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949) Bp. Kossuth, 1988. c. kötet 123. dokumentumát valójában a belügyminiszternek címezhetnék, aki akkor Rajk László volt. Ezt bizonyítja, hogy a 125. sz. dokumentumot ő küldte ki 1947. október 24-i kelettel: Belügyminisztériumi körlevél a vármegyei alispánoknak a falukönyvtárak létesítésének anyagi fedezetéről. (365–366. p.) A levél fogalmazója Cherven, láttamozója Sebestyén, kiadmányozója Kovács Máté volt. „A körrendeletet a szabadművelődési ügyosztály másolatban megküldte a szabadművelődési felügyelőknek azzal, hogy az ügyvezetők szorgalmazzák, hogy a községek f. évi költségvetésükbe a falukönyvtár létesítésére szükséges összeget felvegyék.”
85. Az ügyosztályon (később főosztályon) belül a VIII/1 ügyosztály foglalkozott (közművelődési) könyvtári ügyekkel. A Kovács Máté hagyaték 210/23/32. sz. ügírata szerint „feladatkörébe a szabadművelődés általános, elvi kérdései tartoznak, idetartozik munkaprogram kidolgozása [...] valamint a könyvkiadással és a könyvtárakkal kapcsolatos összes ügyek.” Az ügyosztály előadói közül Cherven A[risztid] Gyula könyvtártiszt a szabadművelődés elvi ügyeivel foglalkozott, végezte fontosabb átiratok szövegezését, rendeletek, szabályzatok, vezérfonalak kiadását. Lengyel Balázs miniszteri osztálytanácsos, az irodalmi vonatkozású ügyek előadója, a

- beszerzésre ajánlott könyvek felülbíráását, vidéki hivatalok, könyvtárak számára az ajánlott könyvek jegyzékének készítését végezte. Luhn Erzsébet könyvtártiszt munkakörébe a népkönyvtárak nyilvántartása, ezek és a körzeti könyvtárak berendezésének, felszerelésének kérdései, a könyvtári adminisztráció összes kérdése, könyvrendelések lebonyolítása tartozott. Az ügyirat készítője panaszkodott, hogy az ügyosztály személyi kérdései megoldatlanok. Panaszkodott távozásakor Kovács Máté államtitkárhoz írt, 1948. június 16-án kelt levelében Cherven A. Gyula is, hogy a népkönyvtárakkal kapcsolatos összes ügyet másodmagával kellett intéznie, jöllehet, többször felhívta Gombos Ferenc figyelmét.
86. KMh 210/23/24. sz. irat. Ekkor a VIII/1. ügyosztály vezetője dr. Sebestyén Géza volt.
 87. KMh 210/23/26. sz. irat.
 88. KMh 210/23/34. sz. irat
 89. KMh 210/23/91. sz. irat
 90. KMh 210/23/82. sz. irat.
 91. KMh 210/23/43. sz. irat. Ez a VIII/1. ügyosztály vezetőjeként K. Nagy Istvánt említi.
 92. KMh 210/23/46. sz. irat. Eszerint a VIII/1. sz. ügyosztály vezetője dr. Kerékgyártó Elemér volt.
 93. KMh 210/23/68. sz. irat.
 94. A szeptemberi a KMh-ban 210/23/76, az októberi 210/23/79. sz. irat
 95. Kovács Máté hagyaték 210/23/102. sz. irat. 2. sz. mellékletében egy tanfolyam programja.
 96. 210/23/107. sz. irat, 1 1/2 lapnyi eredeti gépirat, keltezés és aláírás nélküli, de Kovács Máté autográf széljegyzetei olvashatók rajta.
 97. SZATHMÁRY Lajos: Népkönyvtáraink. = Új Szántás, 1947. 2. sz. 104–105. p.
 98. KMh 210/23/2. sz. dokumentum. A 4 lapnyi gépirat másolata 1946-47 fordulóján keletkezhetett, és „A VIII/1. ügyosztály munkaprogramjának vázlata” címet viseli. Ebben szerepel (többek közt) a népkönyvtári törvény vagy M. E. rendelet kibocsátása, helyi kézikönyvtárak megszervezése (erre a célra tervezett sorozattal, részben vásárlásokkal), a körzeti könyvtárak szervezésének megindítása (a szükséges 100 körzet közül 1947–48-ban mintegy 15–20 körzet indulhat el), a körzetek számára szükséges 5000-15 000 kötet összeválogatása, központi katalogizálása; a körzet középontjában helyiség szerzése, berendezése és felszerelése (könyvszállító gépkocsi stb.), pályázat útján könyvtáros-jelöltek kiválogatása a körzetek vezetésére; tanfolyamon kiképzésük szeptemberben; az őszi folyamán 200 könyvtáros kinevezése, mellettük 20 kezelő és 20 altiszt (sofőr) alkalmazása. Ahol körzeti könyvtárat még nem lehet szervezni, a vándorkönyvtár rendszerét alkalmazzák. „Könyvtárosainknak könyvtáros folyóiratot kell kiadnunk, mely részben a könyveket ismertetné, részben gyakorlati és nevelő tanácsokat adna.” - A program imponálónan konkrét és részletes.
 99. RÁCZ Aranka: Hogyan született az első körzeti könyvtár? = Könyvtáros, 1979. 3. sz. 133–137. p., VARGA Béla: A Veszprém Megyei Könyvtár története. 1902–1960. In: A Veszprém Megyei Könyvtár évkönyve. 5. 1961. Veszprém: 1962.
 100. Varga Béla szerint „1947 elején a könyvtár igazgatója és a vármegyei szabadművelődési felügyelője javaslatot készített és terjesztett fel a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszternek, hogy a múzeumi könyvtárt tegye meg hálózati központnak és bízta meg a megye egyes községeiben és üzemeiben fiókkönyvtárak szervezésével.”
 101. PÁLDY Róbert: Tízéves a könyvtári hálózat. = Veszprém Megyei Könyvtáros. Veszprém, 1959. 1–4. p. Az 1947-48-as költségvetési terv szerint a körzeti könyvtár 2 könyvtárossal, 1 könyvtári kezelővel (raktáros), 1 könyvtári altiszttel, valamint az autóbusz sofőrjével kezdte volna tevékenységét.
 102. A beszámoló teljes terjedelmében olvasható a Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez (1945–1949. Összeáll. és bev. Dancs Istvánné. Bp. Kossuth Kiadó, 1988. 372–376. p.
 103. A fenti dokumentumkötet 376-377. lapján olvasható levél szerint a minisztérium az ígérte, hogy „mihelyt a költségvetési helyzet lehetővé teszi, gondoskodni fogok megfelelő könyvszállító gépkocsi beszerzéséről a veszprémi könyvtári körzet részére.” Ígérték továbbá, hogy haladéktalanul küldenek raktárukából könyveket is.
 104. Lásd Varga Róbert fent idézett cikkét, valamint Kanyar József: Somogy vármegye könyvtárának története (1816-1950.) c. írását („Múzsáknak szentelt kies tartomány” Tanulmányok Somogy megye művelődéstörténetéből /XVIII-XX. sz./ Kaposvár, 1983. 227-260. p.)
 105. Vö. Gerő Gyula könyvtártörténeti kronológiájával.
 106. LIPTÁK Pál visszaemlékezését ld.: Könyvtár a Nagytemplom mögött. = Könyvtári Levelező/lap, 1996. 2. sz. 39–40. p.
 107. KÉGLI Ferenc: „Könyvet a tömegekhez!” 44. p.